

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องการพัฒนาชุดฝึกอบรมด้วยรูปแบบ FADIL เพื่อพัฒนาทักษะการใช้สื่อการสอนอิสลามศึกษาสำหรับครูโรงเรียนอัลอิสลามียะห์ จังหวัดนราธิวาส ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้เรียบเรียงเพื่อนำเสนอตามลำดับดังนี้

1. แนวคิดการออกแบบการเรียนการสอนรูปแบบ ADDIE
2. แนวคิดและทฤษฎีการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่
3. แนวคิดการพัฒนาชุดการฝึกอบรม
4. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อการสอน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. การออกแบบการเรียนการสอนรูปแบบ ADDIE

ADDIE MODEL คือ การออกแบบการเรียนการสอน หรือกระบวนการพัฒนา โปรแกรมการสอน จากจุดเริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุด มีแบบจำลองจำนวนมากมายที่นักออกแบบการสอน ใช้ และสำหรับตามความประสงค์ทางการสอนต่าง ๆ กระบวนการออกแบบการเรียนการสอนแบบ ADDIE สามารถสรุปเป็นขั้นตอนทั่วไปได้เป็น 5 ขั้นตอน ประกอบด้วย

- 1.1 Analysis (การวิเคราะห์)
- 1.2 Design (การออกแบบ)
- 1.3 Development (การพัฒนา)
- 1.4 Implementation (การนำไปใช้)
- 1.5 Evaluation (การประเมินผล)

ซึ่งแต่ละขั้นมีรายละเอียด ดังนี้

1.1 ขั้นการวิเคราะห์ (Analysis)

ขั้นตอนการวิเคราะห์เป็นรากฐานสำหรับขั้นตอนการออกแบบการสอนขั้นตอนอื่น ๆ ในระหว่างขั้นตอนนี้คุณจะต้องระบุปัญหา ระบุแหล่งของปัญหา และวินิจฉัยคำตอบที่ทำได้ ขั้นตอนนี้อาจประกอบด้วยเทคนิคการวินิจฉัยเฉพาะ เช่น การวิเคราะห์ความต้องการ (ความจำเป็น) การวิเคราะห์งาน การวิเคราะห์ภารกิจ ผลลัพธ์ของขั้นตอนนี้มักประกอบด้วย เป้าหมาย และรายการภารกิจที่จะสอน ผลลัพธ์เหล่านี้จะถูกนำไปยังขั้นตอนการออกแบบต่อไป

1.2 ขั้นการออกแบบ (Design)

ขั้นตอนการออกแบบเกี่ยวข้องกับการใช้ผลลัพธ์จากขั้นตอนการวิเคราะห์ เพื่อวางแผนกลยุทธ์สำหรับการสอน ในระหว่างขั้นตอนนี้คุณจะต้องกำหนดโครงสร้างวิธีการให้บรรลุถึงเป้าหมายการสอน ซึ่งได้รับการวินิจฉัยในระหว่างขั้นตอนการวิเคราะห์ และขยายผลการสอน ประกอบด้วยรายละเอียดแต่ละส่วน ดังนี้

1.2.1 การออกแบบ (Courseware) การออกแบบบทเรียน ซึ่งจะประกอบด้วย ส่วนต่าง ๆ ได้แก่ วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม เนื้อหา แบบทดสอบก่อนบทเรียน (Pre-test) สื่อ กิจกรรม วิธีการนำเสนอ และแบบทดสอบหลังบทเรียน (Post-test)

1.2.2 การออกแบบผังงาน (Flowchart) และการออกแบบบทดำเนินเรื่อง (Storyboard)

1.3 ขั้นการพัฒนา (Development)

ขั้นตอนการพัฒนาสร้างขึ้นบนขั้นตอนการวิเคราะห์และการออกแบบ จุดมุ่งหมายของขั้นตอนนี้คือ สร้างแผนการสอนและสื่อของบทเรียน ในระหว่างขั้นตอนนี้คุณจะต้อง พัฒนาการสอน และสื่อทั้งหมดที่ใช้ในการสอนและเอกสารสนับสนุนต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้อาจจะ ประกอบด้วย ฮาร์ดแวร์ เช่น เครื่องมือสถานการณ์จำลอง และซอฟต์แวร์ เช่น บทเรียนคอมพิวเตอร์ ช่วยสอน ประกอบด้วยรายละเอียดแต่ละส่วน ดังนี้

1.3.1 การเตรียมการ เกี่ยวกับองค์ประกอบดังนี้

- 1) การเตรียมข้อความ
- 2) การเตรียมภาพ
- 3) การเตรียมเสียง
- 4) การเตรียมโปรแกรมจัดการบทเรียน

1.3.2 การสร้างบทเรียน หลังจากได้เตรียมข้อความ ภาพ เสียง และส่วนอื่น เรียบร้อยแล้ว ขั้นต่อไปเป็นการสร้างบทเรียน โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์จัดการเพื่อเปลี่ยน storyboard ให้กลายเป็นบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน

1.3.3 การสร้างเอกสารประกอบการเรียน หลังจากสร้างบทเรียนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในขั้นต่อไปจะเป็นการตรวจสอบและทดสอบความสมบูรณ์ขั้นต้นของบทเรียน

1.4 ขั้นการนำไปใช้ (Implementation)

เป็นขั้นตอนการดำเนินการให้เป็นผล หมายถึง การนำสิ่งที่แท้จริงของการสอน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบชั้นเรียน หรือห้องทดลอง หรือรูปแบบใช้คอมพิวเตอร์เป็นฐานก็ตาม จุดมุ่งหมายของขั้นตอนนี้คือการนำส่งการสอนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ขั้นตอนนี้จะต้องให้การส่งเสริมความเข้าใจของผู้เรียนในสารปัจจัยต่าง ๆ สนับสนุนการเรียนรู้ของผู้เรียนในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ และเป็นหลักประกันในการถ่ายโอนความรู้ของผู้เรียนจากสภาพแวดล้อมการเรียนไปยัง การงานได้ เป็นการนำบทเรียนคอมพิวเตอร์ไปใช้ โดยใช้กับกลุ่มตัวอย่าง เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของบทเรียนในขั้นต้น หลังจากนั้นจึงทำการปรับปรุงแก้ไขก่อนที่จะนำไปใช้กับกลุ่มเป้าหมายจริง เพื่อหาประสิทธิภาพของบทเรียน และนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเหมาะสมและประสิทธิภาพ

1.5 ขั้นการประเมินผล (Evaluation)

การประเมินผล คือ การเปรียบเทียบกับการเรียนการสอนแบบปกติ โดยแบ่งผู้เรียนออกเป็น 2 กลุ่มเรียนด้วยบทเรียน ที่สร้างขึ้น 1 กลุ่ม และเรียนด้วยการสอนปกติอีก 1 กลุ่ม หลังจากนั้นจึงให้ผู้เรียนทั้งสองกลุ่มทำแบบทดสอบชุดเดียวกัน และแปลผลคะแนนที่ได้ สรุปเป็น

ประสิทธิภาพของบทเรียนขั้นตอนนี้วัดผลประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการสอน การประเมินผลเกิดขึ้นตลอดกระบวนการออกแบบการสอนทั้งหมดกล่าวคือ ภายในขั้นตอนต่าง ๆ และระหว่างขั้นตอนต่าง ๆ และภายหลังจากดำเนินการให้เป็นผลแล้ว การประเมินผล อาจจะเป็นการประเมินผลเพื่อพัฒนา (Formative evaluation) หรือการประเมินผลรวม (Summative evaluation) โดยสองขั้นตอนนี้จำเป็นต้องดำเนินการดังนี้

1.5.1 การประเมินผลเพื่อพัฒนา (Formative evaluation) ดำเนินการต่อเนื่องในภายในและระหว่างขั้นตอนต่าง ๆ จุดมุ่งหมายของการประเมินผลชนิดนี้ คือ เพื่อปรับปรุงการสอนก่อนที่จะนำแบบฉบับขั้นสุดท้ายไปใช้ให้เป็นผล

1.5.2 การประเมินผลรวม (Summative evaluation) โดยปกติเกิดขึ้นภายหลังจากการสอน เมื่อแบบฉบับขั้นสุดท้ายได้รับการดำเนินการใช้ให้เป็นผลแล้ว การประเมินผลประเภทนี้จะประเมินประสิทธิผลการสอนทั้งหมด ข้อมูลจากการประเมินผลรวมโดยปกติมักจะถูกใช้เพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการสอน เช่นจะซื้อชุดการสอนนั้นหรือไม่ หรือจะดำเนินการต่อไปหรือไม่ (รูปแบบ ADDIE, ม.ป.ป)

จากแนวคิดข้างต้นผู้วิจัยสรุปได้ว่า การออกแบบระบบการเรียนการสอนรูปแบบ ADDIE เป็นการออกแบบระบบการเรียนรู้ที่มีประสิทธิผล เนื่องจากว่ารูปแบบของ ADDIE นั้น เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่น สามารถนำไปสร้างเป็นเครื่องมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะจะเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการวิเคราะห์ การออกแบบ การพัฒนา การดำเนินงาน และการประเมินผล ซึ่งจะช่วยให้ประหยัดเวลา สามารถเข้าใจถึงปัญหาที่มีและต้องการแก้ไขอย่างตรงเป้าหมาย ส่วนข้อจำกัดของรูปแบบ ADDIE คือใช้ระยะเวลานานพอสมควรถึงจะทำให้เกิดประสิทธิผล

2. แนวคิดการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่

2.1 ทฤษฎีการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ของมัลคัมโนลส์ (Andragogy Theory of Malcolm Knowles)

ผู้ใหญ่มีการเรียนรู้ที่มีความจำเพาะซึ่งแตกต่างกับการเรียนรู้ของเด็กหรือวัยรุ่น ดังนั้นเพื่อให้การจัดการเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพการจัดการกระบวนการเรียนรู้จึงต้องสอดคล้องกับธรรมชาติการเรียนรู้ของผู้ใหญ่

ปีทมา ซเล็คเพิร์ (2551: 49) ได้กล่าวว่าทฤษฎีการเรียนการสอนของผู้ใหญ่ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าผู้ใหญ่แต่ละคนเป็นผู้มีวุฒิภาวะที่สมบูรณ์จึงมีความต้องการและความสามารถที่จะเป็น ผู้ชี้นำตนเอง (Self-Directing) จึงมีการใช้ประสบการณ์ในการเรียนรู้และความพร้อมจะเรียนของตนเองและต้องการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาในชีวิตของตนเองได้ ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความเชื่อ 4 ประการคือ

1. มโนทัศน์ของผู้เรียน (Concept of the Learner)
2. บทบาทของประสบการณ์ของผู้เรียน (Roles of Learners Experience)
3. ความพร้อมที่จะเรียนรู้ (Readiness to Learn)
4. การนำไปสู่การเรียนรู้ (Orientation to Learning)

โนลส์ (Knowles, 1980 อ้างถึงใน ปัทมา ชเลิศเพ็ชร, 2551: 50) ได้เสนอแนวทางที่แตกต่างบนพื้นฐานทั้ง 4 ประการ ระหว่างการเรียนรู้ของเด็กและการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ สรุปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แนวทางพื้นฐานระหว่างการเรียนรู้ของเด็กและผู้ใหญ่

ลักษณะ	ทฤษฎีการศึกษาสำหรับเด็ก	ทฤษฎีการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่
มโนทัศน์ของผู้เรียน	ผู้เรียนมีบทบาทที่ต้องเป็นที่พึ่งพาผู้อื่น ผู้สอนหรือครูจึงมีหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบต่อกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดของผู้เรียน	ผู้เรียนมีบทบาทเปลี่ยนแปลงจากที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นมาเป็นผู้ที่สามารถชี้นำตนเองได้ ผู้สอนจึงมีหน้าที่สนับสนุนให้ผู้เรียนสามารถ ชี้นำตนเองได้ตามความต้องการของผู้เรียนแต่ละบุคคล
บทบาทของประสบการณ์ของผู้เรียน	ผู้เรียนมีประสบการณ์น้อย จึงจำเป็นต้องอาศัย ความรู้จากผู้รู้หรือครู วิธีการให้ความรู้จากผู้เรียนคือ วิธีการต่าง ๆ ที่จะสามารถถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ให้แก่ผู้เรียน	ผู้เรียนมีประสบการณ์ที่ค่อย ๆ สะสมมาตลอดชีวิต ประสบการณ์เหล่านี้จะเป็นแหล่งความรู้สำหรับตนเองและผู้อื่น ผู้เรียนจะเข้าใจและสามารถเรียนรู้จากประสบการณ์ ได้มากกว่าการได้รับคำบอกกล่าวจากผู้สอน หรือวิธีการเรียนรู้บนพื้นฐานของการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ
ความพร้อมที่จะเรียนรู้	ผู้เรียนเรียนเนื้อหาความรู้ภายใต้เงื่อนไขจำเป็นต้องเรียนจากความต้องการของผู้ปกครองและสังคม ผู้เรียนจะรู้สึกกลัวต่อความล้มเหลวในการเรียนรู้ การเรียนรู้จะมีมาตรฐาน และมีความก้าวหน้าเท่าเทียมกัน	ผู้เรียนจะเรียนรู้เมื่อรู้สึกว่าการเรียน การเรียนรู้ควรสนองความต้องการของผู้เรียนที่ต้องการนำไปใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตจริง ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาทางบ้านหรือที่ทำงาน การเรียนรู้ควรจัดขึ้นเพื่อความต้องการของผู้เรียนและจัดลำดับความเหมาะสมและความพร้อมที่จะเรียนของผู้เรียนแต่ละคน

ที่มา : ปัทมา ชเลิศเพ็ชร (2551: 50)

สรุปได้ว่า รูปแบบการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ตามที่โนลส์เสนอไว้ จะเป็นรูปแบบที่เน้นในด้านกระบวนการมากกว่าที่จะเน้นในด้านเนื้อหา ดังนั้นผู้สอนจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก หรือผู้ให้คำปรึกษา

การจัดเตรียมกระบวนการสำหรับการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ คือ

1. สร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้
2. จัดโครงสร้างหรือกลไกสำหรับการวางแผนการเรียนรู้ร่วมกัน
3. วิเคราะห์ความต้องการการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
4. กำหนดวัตถุประสงค์ และเนื้อหาที่สนองต่อความต้องการเรียนรู้ของผู้เรียน

5. ออกแบบประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ของผู้ใหญ่
6. ดำเนินการให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ ด้วยวิธีการและสื่ออุปกรณ์ที่เหมาะสม
7. ประเมินผลการเรียนรู้และวิเคราะห์ความต้องการการเรียนรู้อีกครั้งเพื่อดูว่าความต้องการเรียนรู้นั้น ๆ ได้รับการตอบสนองหรือไม่

อรรถัย ศักดิ์สูง (2543: 35) ได้วิเคราะห์แนวทางปฏิบัติสำหรับการจัดการเรียนรู้ให้ผู้ใหญ่ตามทฤษฎีแอนดราโกจีของมัลคัมโนลส์ (Andragogy Theory of Malcolm Knowles) โดยได้เสนอแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับศิลป์และศาสตร์ในการช่วยให้ผู้ใหญ่เกิดการเรียนรู้ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แนวทางการปฏิบัติ/การจัดการกระบวนการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ตามทฤษฎีแอนดราโกจี

ธรรมชาติของผู้ใหญ่	รายละเอียด	แนวทางการปฏิบัติ/การจัดการกระบวนการเรียนรู้
1. มโนทัศน์ (Self – Concept)	-เติบโต ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ -มีวุฒิภาวะสูง -เป็นตัวของตัวเอง	1. การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ 2. การวิเคราะห์ความต้องการในการเรียนรู้ออกแบบร่วมกัน 3. การนำประสบการณ์การเรียนรู้มาใช้ในการเรียนการสอน 5. การประเมินผลการเรียนรู้
2. ประสบการณ์ (Experience)	-มีวุฒิภาวะ -มีประสบการณ์เป็นแหล่งเรียนรู้ -เปิดรับสิ่งใหม่ ๆ	1. นำประสบการณ์มาเป็นเทคนิคในการเรียนการสอน 2. นำประสบการณ์ไปปฏิบัติ 3. การเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์
3. ความพร้อมที่จะเรียน (Readiness)	-มีความพร้อมที่จะเรียน เมื่อรู้สึกว่ามันจำเป็นต่อบทบาทและสถานภาพทางสังคมของตน	1. เวลาในการเรียนรู้ 2. การจัดกลุ่มผู้เรียน
4. แนวทางการเรียนรู้ (Orientation to learning)	-ยึดปัญหาเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ -มุ่งนำความรู้ไปใช้ทันที	1. แนวทางการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ 2. แนวทางการเรียนรู้ของหลักสูตร 3. การออกแบบประสบการณ์การเรียนรู้

ที่มา : สรุปลจากอรรถัย ศักดิ์สูง (2543: 36)

โนลส์ (Knowles, 1980: 31) ได้เสนอหลักการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ สามารถแบ่งออกเป็น 5 ด้าน ดังนี้

1. **ด้านความต้องการและความสนใจ** ผู้ใหญ่จะถูกชักจูงให้เกิดการเรียนรู้ได้ดี ถ้าหากว่าตรงกับความต้องการและความสนใจ เพราะฉะนั้นควรจะมีการเริ่มต้นกระบวนการพัฒนาสำหรับผู้ใหญ่ด้วยการสร้างแรงจูงใจ เพื่อให้มีขวัญและกำลังใจในการเปลี่ยนแปลงอันจะส่งผลต่อประสิทธิผลในการเรียนรู้ได้ดีขึ้น

2. **ด้านสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตผู้ใหญ่** การเรียนของผู้ใหญ่จะได้ผลดีถ้าหากถือเอาตัวผู้ใหญ่เป็นศูนย์กลางในการเรียนการสอน ดังนั้น หลักสำคัญของการจัดกิจกรรมเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับผู้ใหญ่ต้องยึดถือตามประสบการณ์และสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตผู้ใหญ่ มิใช่ตัวเนื้อหาวิชาทั้งหลาย

3. **ด้านการวิเคราะห์ประสบการณ์** ประสบการณ์ที่ผ่านมาของผู้ใหญ่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่ามากที่สุด ดังนั้น การวิเคราะห์และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันจะสามารถนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อไป

4. **ผู้ใหญ่ต้องการเป็นผู้นำตนเอง** ความต้องการที่อยู่ในส่วนลึกของผู้ใหญ่คือ ความรู้สึกต้องการที่จะสามารถทำได้ด้วยตนเอง เพราะฉะนั้น บทบาทของผู้สอนควรจะเป็นผู้สืบทอดหรือค้นหาคำตอบร่วมกับผู้เรียนมากกว่าทำหน้าที่แค่ส่งผ่านความรู้หรือเป็นสื่อสำหรับความรู้แล้วทำหน้าที่ประเมินผลว่าเขาคล้อยตามหรือไม่ ดังนั้น ผู้สอนจะต้องเสริมแรง สนับสนุนในสิ่งที่เขาคิดและเปิดโอกาสให้ได้แสดงออก

5 **ด้านความแตกต่างระหว่างบุคคล** บุคคลเมื่อมีอายุเพิ่มมากขึ้น ความแตกต่างในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ด้านความคิด อารมณ์ ร่างกาย ก็จะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ฉะนั้น ความสามารถในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ในแต่ละชั้น ย่อมเป็นไปตามระดับวัยหรืออายุของผู้ใหญ่แต่ละคน ดังนั้นควรเปิดโอกาสให้ผู้ใหญ่ได้กลับกรองถึงความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ ที่ได้รับเพื่อสะท้อนเป็นปัจจัยในการแก้ไข พัฒนา และขยายผล

2.2 ลักษณะธรรมชาติในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่

ณรงวิทย์ แสนทอง (2548 อ้างถึงใน ปัทมา ขเลิศเพ็ชร, 2551: 51) ได้กล่าวว่า นักจิตวิทยาได้ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ไว้มากมาย ล้วนแต่เห็นว่าการเรียนรู้ของผู้ใหญ่แตกต่างจากการเรียนรู้ของเด็ก เรื่องที่สำคัญเกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ อาจพอสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ผู้ใหญ่ต้องการรู้เหตุผลในการเรียนรู้ และผู้ใหญ่จะเรียนต่อเมื่อเขาต้องการที่จะเรียน

2. ลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่เพื่อต้องการชี้นำตนเองมากกว่าจะให้ผู้สอนเข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้เรียนในกระบวนการค้นหาความจริง

3. บทบาทของประสบการณ์ของผู้เรียน มีผลกระทบต่อการเรียนรู้ของผู้ใหญ่

4. แนวโน้มในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่มุ่งไปทางการแก้ปัญหา

5. ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีกว่าในบรรยากาศที่มีการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จะช่วยให้เขาปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้มาก

2.3 ลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ด้วยการฝึกอบรม

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือการจัดประสบการณ์เรียนรู้ให้แก่ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นบุคลากรในองค์กร ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมที่เป็นผู้ใหญ่ย่อมมีลักษณะความแตกต่างจากผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่เป็นเด็กอย่างมาก และยังมีความแตกต่างในกลุ่มที่เป็นผู้ใหญ่ด้วยกันเองอีกด้วย อาจจัดได้โดยการอบรมเพื่อพัฒนาการทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคมที่สมบูรณ์เต็มความสามารถ วางแผนการปฏิบัติงานของตนเองและทำตามแผนนั้นได้ อย่างไรก็ตาม สามารถสรุปลักษณะของผู้ใหญ่ตามแนวคิดของ โรเจอร์ (Roger, 1986 อ้างถึงใน ปัทมา ชลชีพะธีร์, 2551: 48) ดังนี้

1. ผู้ใหญ่คำจำกัดความ เป็นช่วงเวลาที่คุณคลมีความต้องการจะพัฒนาเพื่อความก้าวหน้าและต้องการความท้าทายให้คนในสังคมยอมรับ ต้องการได้รับความเป็นอิสระภาพและเสรีภาพมากขึ้น ผู้ใหญ่ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลที่กำลังพัฒนาเข้าสู่วุฒิภาวะมีความเป็นตัวของตัวเอง
2. ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในกระบวนการเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง การเข้ารับการอบรมมักเป็นวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงของการเจริญเติบโตทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ
3. ผู้ใหญ่ได้นำประสบการณ์ค่านิยมที่ติดตัวมาแล้ว จึงมีความเชื่อศรัทธา และค่านิยม ทางสังคมอื่น ๆ ร่วมอยู่ด้วยเช่น เจตคติ ความรู้สึกอคติ และความลำเอียงเป็นต้น
4. ผู้ใหญ่ที่เข้าร่วมกิจกรรมการอบรมมีความตั้งใจหลายประการ เช่น ต้องการประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ต้องการนำความรู้ที่ได้รับไปแก้ไขปัญหางานที่ดำเนินอยู่ ต้องการวุฒิบัตรเพื่อนำไปปรับขึ้นเงินเดือนและเลื่อนขั้น หรือต้องการได้พบเพื่อนใหม่เป็นต้น
5. ผู้ใหญ่มีความคาดหวังที่แน่นอนและมีความคาดหวังในการเข้าร่วมการอบรมต่างกันและมีลักษณะที่แน่นอนเฉพาะบุคคล ทำให้มีผลต่อเจตคติการทำงาน เช่น บางคนชอบทำงานเป็นกลุ่ม บางคนชอบการทำงานด้วยตนเอง บางคนชอบการได้รับความรู้จากผู้สอนโดยตรง
6. ผู้ใหญ่มีความสนใจหลายประการที่ต้องไปทำพร้อมกัน ส่วนมากแล้วผู้ใหญ่จะไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ได้อย่างเต็มเวลา กล่าวคือ ส่วนมากจะต้องมีหน้าที่การงานประจำ หรือมีภารกิจครอบครัวและกิจกรรมทางด้านสังคม เป็นต้น
7. ผู้ใหญ่มีรูปแบบการเรียนรู้เป็นของตนเอง ผู้ใหญ่มีการเรียนรู้ตลอดชีพ โดยพัฒนาวิธีการเรียนรู้ของตนที่จะช่วยให้สามารถเรียนรู้ได้รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ เช่น ผู้เรียนบางคนก็จะมี ความชอบในด้านตัวเลขเป็นพิเศษและมีอัตราเร็วในการเรียนรู้แตกต่างกันออกไป

จากแนวคิดและทฤษฎีข้างต้น จะเห็นได้ว่า การจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่กับเด็กนั้นมีความแตกต่างชัดเจน ฉะนั้นการจัดการเรียนรู้ให้กับผู้ใหญ่จำเป็นต้องมีความเหมาะสม เพื่อสามารถทำให้ผู้ใหญ่มีความรู้สึกที่จะเรียนและเห็นถึงความจำเป็นหรือผลลัพธ์ที่จะได้ ซึ่งจะส่งผลต่ออาชีพหรือสถานะของตนเองในอนาคต

3. แนวคิดการพัฒนาชุดฝึกอบรม

3.1 การพัฒนาหลักสูตร

สิ่งจำเป็นในการทำหลักสูตร คือ กระบวนการพัฒนาหลักสูตร โดยมีนักวิชาการได้เสนอทฤษฎีต่าง ๆ ในการพัฒนาหลักสูตรดังนี้

ไทเลอร์ (Tyler, 1950: 11) ได้ให้แนวคิดในการวางแผนโครงสร้างหลักสูตรโดยใช้วิธี means-ends approach เป็นหลักการและเหตุผลในการสร้างหลักสูตรที่เรียกว่า “เหตุผลของไทเลอร์” ซึ่งหลักเกณฑ์ในการจัดหลักสูตรและการสอนนี้ เน้นการตอบคำถามที่เป็นพื้นฐาน 4 ประการ ดังนี้

1. มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอะไรบ้างที่สถาบันการศึกษาจะต้องกำหนดให้กับผู้เรียน
2. มีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้าง ที่สถาบันการศึกษาควรจัดขึ้นเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้
3. จะจัดประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้าง จึงจะทำให้การสอนมีประสิทธิภาพ
4. จะประเมินผลประสิทธิภาพของประสบการณ์ในการศึกษาอย่างไร จึงจะตัดสินใจได้ว่าบรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

จากคำตอบของคำถาม 4 คำถามนี้ แสดงถึงขั้นตอน 4 ขั้นตอน ของกระบวนการพัฒนาหลักสูตรเรียงตามลำดับ (Tanner and Tanner 1980: 84; อ้างถึงใน นิรมล ศตวุฒิ, 2543: 15) ดังนี้

1. กำหนดวัตถุประสงค์
2. เลือกแนวทางเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์
3. จัดหนทางเหล่านั้น
4. ประเมินผลที่ได้รับ

ไทเลอร์ ได้เน้นคำถามทั้ง 4 ข้อนี้จะต้องเรียงลำดับกันลงมา เพราะฉะนั้น การตั้งจุดมุ่งหมายจึงเป็นขั้นที่สำคัญที่สุด (คาร์ณ โปรยเงิน, 2550: 21) แนวความคิดในการพัฒนาหลักสูตรของไทเลอร์ เป็นไปตามลำดับขั้นดังนี้

ขั้นที่ 1 การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร เริ่มด้วยการกำหนดจุดมุ่งหมายชั่วคราวโดยอาศัยข้อมูลจากแหล่งกำเนิด ที่จะเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจ 3 แหล่งด้วยกันคือ ศึกษาจากสังคมศึกษาจากตัวผู้เรียน, ข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ, ในเนื้อหาสาขาวิชา, ข้อมูลที่ได้จาก 3 แหล่งดังกล่าว จะเป็นเครื่องช่วยในการตั้งจุดมุ่งหมายชั่วคราว จุดมุ่งหมายที่ได้ในขั้นนี้ บางครั้งอาจจะมีมากกว่าที่จะจัดไว้ในหลักสูตรได้ทั้งหมด จึงควรได้มีการพิจารณาเลือกเฉพาะจุดมุ่งหมายที่สำคัญ และสอดคล้องกันเพื่อนำไปปฏิบัติขั้นต่อไป ไทเลอร์ ได้เสนอว่า การเลือกจุดมุ่งหมายถาวรควรผ่านการกลั่นกรอง เพื่อคัดเอาข้อที่ไม่สำคัญและไม่สอดคล้องออกไป ด้วยวิธีการ พิจารณาหลักจิตวิทยาการเรียนรู้พิจารณาจากหลักปรัชญาการศึกษาและปรัชญาสังคมจุดมุ่งหมายที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วนี้เรียกว่า จุดมุ่งหมายขั้นสุดท้าย หรือจุดมุ่งหมายถาวรที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรต่อไป

ขั้นที่ 2 การเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ อย่างไรก็ตาม จะช่วยให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ จุดมุ่งหมายที่ระบุพฤติกรรมและเนื้อหา นั้น เป็นจุดมุ่งหมายปลายทางที่ต้องการไป เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เป็นวิธีการที่จะทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายปลายทาง

ขั้นที่ 3 การจัดหาประสบการณ์การเรียนรู้ ในการจัดหาประสบการณ์จะต้องมีการสำรวจความสัมพันธ์ทางด้านเวลาและด้านเนื้อหา โดยมีเกณฑ์ในการจัดประสบการณ์ การเรียนอย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีความต่อเนื่องกัน การเรียงลำดับขั้นตอนด้วยการบูรณาการ

ขั้นที่ 4 การประเมินผล เป็นขั้นสุดท้ายในการจัดหลักสูตรของไทเลอร์ เป็นขั้นที่จะให้ผู้วางแผนจัดทำหลักสูตร รวมทั้งประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดขึ้นบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เพียงใด

ทาบ (Taba, 1962: 422-425) ได้ให้แนวคิดในการจัดหลักสูตร ควรจะออกแบบและกำหนดจากครูผู้สอนมากกว่าที่จะกำหนดลงไปโดยเจ้าหน้าที่ระดับสูง นอกจากนี้ ทาบมีความคิดว่าการพัฒนาหลักสูตร เป็นงานที่ต้องการจัดลำดับความคิดให้เป็นระเบียบในการตัดสินใจ เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรนั้น จะต้องพิจารณาทั้งลำดับในการวางแผน และวิธีการที่จะทำงานให้สำเร็จลุล่วง ทาบได้กำหนดกระบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

ขั้นที่ 1 วิเคราะห์ปัญหา ความต้องการ และความจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม รวมทั้งศึกษาพัฒนาการของผู้เรียน กระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนธรรมชาติของความรู้ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดจุดมุ่งหมาย

ขั้นที่ 2 กำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษา โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากขั้นที่ 1 เป็นหลักการในการพิจารณา จุดมุ่งหมายที่กำหนดขึ้น ควรจะเป็นสิ่งที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทาง ในการคัดเลือกเนื้อหาประสบการณ์การเรียนรู้ ความต้องการ เพื่อให้วัตถุประสงค์สอดคล้องกับสังคมและผู้เรียน

ขั้นที่ 3 การคัดเลือกเนื้อหาวิชาที่จะนำมาใช้ในการเรียนการสอน โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เป็นสำคัญ

ขั้นที่ 4 การจัดลำดับเนื้อหาวิชาที่คัดเลือกมา โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมในการที่จะให้ผู้เรียนได้รับความรู้ก่อนหรือหลัง ซึ่งอาจจัดลำดับความยากง่าย ความกว้างแคบ หรือการเป็นพื้นฐานต่อกัน

ขั้นที่ 5 การคัดเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ กระบวนการที่สำคัญของหลักสูตรอีกกระบวนการหนึ่งก็คือ กระบวนการในชั้นเรียน การคัดเลือกประสบการณ์การเรียนรู้จำเป็นต้องศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้และวิธีสอนแบบต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทาง ในการคัดเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีคุณค่าแก่ผู้เรียน และสอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย ตลอดจนเนื้อหาวิชาที่กำหนดไว้ด้วย

ขั้นที่ 6 การจัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้ตามลำดับก่อนหลัง เพื่อให้การจัดกระบวนการเรียนการสอนบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้

ขั้นที่ 7 การประเมินผล เป็นขั้นตอนที่จะเป็นเครื่องชี้ว่าการดำเนินการพัฒนาหลักสูตรประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาหรือข้อบกพร่องในขั้นตอนใด ๆ มากน้อยเพียงใด เพื่อที่จะได้ทำการปรับปรุงแก้ไขต่อไป การประเมินผลนี้ตามปกติจะพิจารณาผลจาก การใช้หลักสูตร

คือผู้เรียนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ เนื้อหาวิชาและกระบวนการเรียนการสอนมีความเหมาะสมเพียงใด

ขั้นที่ 8 ตรวจสอบความคงที่ และความเหมาะสมในแต่ละชั้น โดยการตั้งคำถามเพื่อตรวจสอบในลักษณะต่อไปนี้คือ เนื้อหาที่จัดขึ้นเกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมายหรือไม่ ประสิทธิภาพการเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ตามจุดมุ่งหมายหรือไม่ ประสิทธิภาพการเรียนรู้ที่จัดขึ้นมีความเหมาะสมเพียงใด

จากแนวคิดด้านการพัฒนาหลักสูตรข้างต้น สรุปได้ว่า 1) การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร แนวทางในการกำหนดนั้น ศึกษาจากสังคม ศึกษาจากตัวผู้เรียน และข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญในเนื้อหาสาขาวิชา เพื่อเป็นข้อมูลที่จะในการกำหนดจุดมุ่งหมายชั่วคราว ส่วนการกำหนดจุดมุ่งหมายถาวร ควรผ่านการกลั่นกรอง เพื่อคัดเอาข้อที่ไม่สำคัญและไม่สอดคล้องออกไป 2) การเลือกประสิทธิภาพการเรียนรู้เพื่อช่วยให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ 3) การจัดหาประสิทธิภาพการเรียนรู้จะต้องมีความสัมพันธ์ทางด้านเวลาและด้านเนื้อหา โดยมีเกณฑ์ในการจัดประสิทธิภาพการเรียนรู้ว่ามีประสิทธิภาพ คือ มีความต่อเนื่องกัน การเรียงลำดับขั้นตอนการบูรณาการ และ 4) การประเมินผลเป็นการทำตามแผนของการจัดทำหลักสูตร รวมทั้งประสิทธิภาพการเรียนรู้ที่จัดขึ้นให้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

3.2 การกำหนดเนื้อหาในหลักสูตร

การตัดสินใจเลือกเนื้อหาบรรจุไว้ในหลักสูตรนั้น ได้มีนักการศึกษาได้ศึกษารูปแบบในการกำหนดเนื้อหาไว้ ดังเช่น คลาค (Clark, 1997: 401-405) ได้เสนอไว้ว่า การเริ่มต้นวางแผนการพัฒนาหลักสูตร ควรเริ่มจากการสร้างหัวเรื่อง (Theme) เนื่องจากการสร้าง หัวเรื่องเป็นหน่วยที่มีขอบข่ายกว้างกว่าหัวข้อ (Topic) จึงสามารถที่จะตอบสนองต่อความสนใจที่หลากหลายความสามารถในการสรุปอ้างอิง และการมองเห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหาในขอบข่ายของผู้เรียนได้มากกว่า คลาค เชื่อว่าการพัฒนาทักษะต่าง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กับการรับเนื้อหา ซึ่งทั้ง 2 อย่าง มีความสำคัญต่อการวางแผนบทเรียน โดยหลักในการเลือกเนื้อหามีดังนี้

1. เนื้อหานั้นสามารถอ้างอิงไปสู่หัวข้อเรื่องได้
2. เนื้อหาต้องมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ
3. เนื้อหาจะต้องประมวลข้อมูล ที่ผู้เรียนทั้งหมดคาดหวังที่จะเรียนรู้
4. เนื้อหาจะต้องสอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจ และความสามารถของผู้เรียนรวมทั้งมีความสำคัญหรือสอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือกลุ่ม
5. เนื้อหาสามารถที่บูรณาการกับขอบข่ายสาระอื่น ๆ
6. เนื้อหาสามารถทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ ตั้งแต่อดีต ปัจจุบันและอนาคต

นิรมล ศตวุฒิ (2543: 64-70) ได้กล่าวถึงการจัดเนื้อหาหลักสูตร (Curriculum Content) ที่ดีจะประกอบไปด้วย

1. เนื้อหาความรู้ หรือเนื้อหาวิชา (Subject Matter)
2. ประสิทธิภาพการเรียนรู้ (Learning Experience)

3. กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

เนื้อหาความรู้ ได้แก่เนื้อหาหลักสูตรส่วนที่เป็นข้อเท็จจริง ทฤษฎี หลักการ ข้อมูล รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และอื่น ๆ ที่จะตอบคำถามว่าเรียน “อะไร” ประสบการณ์การเรียนรู้ เป็นเนื้อหาหลักสูตรส่วนที่ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือการลงมือกระทำ ซึ่งอาจมิได้เรียนรู้จากในห้องเรียนแต่เพียงอย่างเดียว อาจจะเรียนรู้จากกิจกรรมนอกห้องเรียน หรือเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมในชั้นเรียน และในโรงเรียน และสิ่งแวดล้อมกิจกรรมการเรียนรู้ คือ เนื้อหาหลักสูตรในส่วนที่ผู้สอนจัดให้ผู้เรียน เป็นสื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เนื้อหาความรู้ หรือเนื้อหาวิชา และได้รับประสบการณ์การเรียนรู้ ผู้เรียนได้ลงมือทำ และเรียนรู้จากการกระทำหรือการปฏิบัติในการจัดเนื้อหาหลักสูตร ไม่ว่าจะป็นเนื้อหาประเภทใด ใน 3 ประเภทดังกล่าวข้างต้นจะต้องคำนึงถึงขอบเขต (Scope) ความต่อเนื่อง (Continuity) ความเป็นลำดับ (Sequence) การบูรณาการ (Integration)

1. ขอบเขต หมายถึง ความกว้างของหลักสูตร ขอบเขตของความคิดหรือแนวคิดที่สำคัญที่จะบรรจุไว้ในหลักสูตร เนื้อหาในแต่ละวิชา กระบวนการและเนื้อหาด้านเจตคติ ความหลากหลายของเนื้อหาที่จะรวมไว้ในหลักสูตร เป็นการจัดเนื้อหาหลักสูตรในแนวราบ เช่น ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้อะไรบ้างเมื่อจบมัธยมศึกษา เด็กประถมศึกษาปีที่ 2 จะเรียนรู้อะไรบ้าง ผู้ที่จะจบมัธยมศึกษาต้องเรียนรู้คณิตศาสตร์แค่ไหนจึงจะไปเรียนต่อมหาวิทยาลัยได้

2. ความต่อเนื่อง หมายถึง การจัดเนื้อหาหลักสูตรจากระดับหนึ่งไปอีกระดับหนึ่งจากเนื้อหาหนึ่งไปอีกเนื้อหาหนึ่งโดยไม่ขาดตอน ทำให้ผู้เรียนได้มีความก้าวหน้าในการเรียนรู้ไปเรื่อยๆ เน้นความคิดประเด็นสำคัญ และทักษะที่ทำซ้ำในหลักสูตร เพื่อให้มั่นใจว่าผู้เรียนได้ประสบการณ์เช่นนักเรียนฝึกเขียนเรื่อง เริ่มตั้งแต่เขียนเป็นย่อหน้าในชั้นประถม ศึกษาปีที่ 1 และฝึกเขียนในชั้นต่อไปด้วยจนนักเรียนเขียนได้ดี จนสามารถเขียนได้หลายย่อหน้า เป็นการจัดหลักสูตรในแนวตั้ง

3. ความเป็นลำดับ หมายถึงลำดับของเนื้อหาความรู้ วิชา แนวคิด และประสบการณ์ที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากสิ่งที่เป็นพื้นฐานไปสู่สิ่งที่ซับซ้อนขึ้น เนื้อหาความรู้หรือประสบการณ์ในระดับสูงขึ้นไป อาจเป็นเรื่องเดียวกันกับในระดับที่ต่ำกว่าที่ผู้เรียนเคยเรียนมาแล้ว แต่แนวคิดและเนื้อหาจะมีความกว้างขึ้น ลึกมากขึ้น ยากขึ้น และซับซ้อนขึ้น การจัดลำดับ อาจจะลำดับจากสิ่งที่คุ้นเคยไปสู่สิ่งที่ไม่คุ้นเคย จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปหานามธรรม จากส่วนย่อยไปหาส่วนรวม จากส่วนรวมไปหาส่วนย่อยหรือเรียงตามลำดับเวลา

4. การบูรณาการ หมายถึงการที่เนื้อหาความรู้หรือเนื้อหาวิชา กับประสบการณ์มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างดี แนวคิด ทักษะ และคุณค่าต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนสามารถกระตุ้นให้ผู้เรียนเรียนรู้ไว้อย่างมีชีวิต และผู้เรียนเข้าใจแนวคิดที่เรียนจากวิชาหนึ่งสามารถนำไปเชื่อมโยงและทำความเข้าใจกับอีกวิชาหนึ่งได้ ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้ดีเมื่อเกิดบูรณาการ

จากหลักดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า การกำหนดเนื้อหาหลักสูตรควรเริ่มจากการกำหนดหัวเรื่องก่อน เนื่องจากหัวเรื่องเป็นหน่วยที่มีขอบข่ายกว้างกว่าหัวข้อ ซึ่งสามารถตอบสนองต่อความสนใจที่หลากหลาย และความสามารถในการสรุปอ้างอิงของผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนมองเห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหาได้มากกว่า

3.3 ความหมายการฝึกอบรม

มีผู้ให้ความหมายการฝึกอบรมไว้ดังนี้

ปัทมา จันทวิมล (2556: 29) การฝึกอบรมหมายถึง กระบวนการจัดการเรียนรู้ ที่มีจุดหมายเพื่อทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการพัฒนาความรู้ ความสามารถหรือทักษะ ที่เหมาะสมช่วยกระตุ้นให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความต้องการที่จะเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ทักษะ ซึ่งเป็นความสามารถที่ต้องการในการทำงาน เฉพาะงานใดงานหนึ่งตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

ชูชัย สมितिโกร (2554: 5) ให้ความหมายว่า การฝึกอบรมเป็นโครงการที่ถูกจัดขึ้นมาเพื่อช่วยให้พนักงานมีคุณสมบัติในการทำงานสูงขึ้น เช่น เป็นหัวหน้างานที่สามารถบริหารงานและบริหารผู้ใต้บังคับบัญชาได้ดีขึ้น หรือเป็นช่างเทคนิคที่มีความสามารถในการซ่อมแซมเครื่องจักรได้ดีขึ้น เป็นต้น

รมย์ฤดี เวสน์ (2554: 40) กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นการพัฒนาบุคลากรให้มี ความรู้ ความเข้าใจเกิดทักษะ เพิ่มขีดความสามารถและมีทัศนคติ ที่เหมาะสมในการปฏิบัติงาน จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นบุคลากรที่มีคุณภาพไปในทิศทางที่องค์กรต้องการ

ปัทมาพร ชเลิศเพ็ชร์ (2551: 51) ให้ความหมายว่าการฝึกอบรมหมายถึงกระบวนการให้ความรู้ความเข้าใจ ทักษะ และเจตคติแก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเพื่อจัดการความขัดแย้งอันที่จะเกิดขึ้นภายในตัวบุคคลและในองค์กร

มอนดีย์และพรีแมกซ์ (Mondy and Premeaux, 2002: 215) กล่าวว่า การฝึกอบรมเป็นกระบวนการฝึกหัดงานขององค์กรจัดให้แก่บุคลากรใหม่เพื่อให้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และเกิดความชำนาญในเทคนิคต่าง ๆ ในการปฏิบัติงาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ มีประสบการณ์ มีการปรับปรุงพัฒนา ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานของบุคลากร

จากความหมายที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การฝึกอบรมหมายถึง กระบวนการเฉพาะเพื่อแก้ปัญหาหรือเพื่อการพัฒนาแก่บุคลากรทั้งในด้าน ความรู้ ทัศนคติ ทักษะ แรงจูงใจ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานให้สูงขึ้น

3.4 กระบวนการสร้างการฝึกอบรม

สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน (2532 อ้างถึงใน รมย์ฤดี เวสน์, 2554: 45) ได้อธิบายถึงกระบวนการฝึกอบรมเป็นกระบวนการหรือขั้นตอนการปฏิบัติ อันที่จะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความรู้ ความเข้าใจ ทัศนคติ ทักษะ หรือความชำนาญ ตลอดจน ประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ซึ่งสามารถอธิบายขั้นตอนของกระบวนการ ฝึกอบรมได้ ดังนี้

1. การหาความจำเป็นในการฝึกอบรม หมายถึง การค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้นในองค์กรว่ามีปัญหาหรือมีความต้องการพัฒนาองค์กรและบุคลากรในเรื่องใดบ้าง ที่จะสามารถแก้ไขหรือปรับปรุงได้ด้วยการฝึกอบรม โดยรวมไปถึงการพยายามหาข้อมูลว่าบุคลากรกลุ่มใดมีความจำเป็นที่จะต้องเข้ารับการอบรม โดยคำนึงถึงเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ขององค์กรหรือเกณฑ์กำหนดความสามารถของบุคลากรเป็นสำคัญ วิธีการที่ใช้ในการวิเคราะห์หาความจำเป็นในการฝึกอบรมมี

หลายหลายวิธี เช่น การสำรวจด้วยแบบสอบถาม การสังเกตการณ์ การทดสอบ การประชุม และการคาดการณ์จากแนวโน้มหรือทิศทางความเป็นไปขององค์กร เป็นต้น

2. การสร้างหลักสูตรฝึกอบรม หมายถึง การนำเอาความจำเป็นในการฝึกอบรมที่หามาได้แล้วนั้นมาวิเคราะห์ เพื่อกำหนดออกแบบเป็นหลักสูตร ซึ่งประกอบด้วยลักษณะหรือประเภทของหลักสูตร วัตถุประสงค์ของหลักสูตรฝึกอบรม หัวข้อการอบรม เนื้อหาการอบรม วิธีการอบรม ระยะเวลาการอบรม การกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกวิทยากรผู้ดำเนินการฝึกอบรม เกณฑ์การวัดผล การเรียนรู้ เป็นต้น

3. การกำหนดโครงการฝึกอบรม คือ การวางแผนการดำเนินการฝึกอบรมอย่างเป็นขั้นตอนด้วยการเขียนออกมาเป็นสายลักษณะอักษร ดังที่เรียกว่า “โครงการฝึกอบรม” เป็นการระบุรายละเอียดที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ตั้งแต่เหตุผลความเป็นมา หรือความจำเป็นในการฝึกอบรม หลักสูตร หัวข้อวิชาต่าง ๆ วิทยากร คุณสมบัติของผู้ที่จะเข้ารับการอบรม วันเวลา สถานที่อบรม ประมาณการค่าใช้จ่าย ตลอดจนรายละเอียดด้านการบริหารและธุรการต่าง ๆ ของการฝึกอบรม ทั้งนี้ เนื่องจากการฝึกอบรม เป็นกิจกรรม ที่มีผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ทั้งนี้ โครงการฝึกอบรมที่สามารถสื่อได้ชัดเจนถึงประโยชน์ที่องค์กรได้รับจากการฝึกอบรม ย่อมทำให้ผู้บริหารให้การยอมรับและสนับสนุนให้เกิดโครงการอบรมที่ดียิ่งขึ้นต่อไป

4. การบริหารโครงการฝึกอบรมหรือการดำเนินการฝึกอบรม การดำเนินการฝึกอบรมที่มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือตอบสนองต่อกลยุทธ์ขององค์กรได้นั้น นอกจากจะได้สร้างหลักสูตรฝึกอบรมที่น่าสนใจ มีวิทยากรที่ชำนาญและตอบสนองต่อความต้องการขององค์กรแล้ว จำเป็นต้องอาศัยผู้รับผิดชอบจัดการฝึกอบรม ซึ่งเข้าใจหลักการบริหารงานฝึกอบรม พอที่จะสามารถวางแผนและดำเนินงานธุรการทั้งหมดในช่วงทั้งก่อน ระหว่าง และหลังการอบรมได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย อาทิ การเตรียมการด้านสถานที่ ตำราหรือเอกสารประกอบการอบรม โสตทัศนอุปกรณ์ วัสดุอุปกรณ์ในห้องอบรม ยานพาหนะ ค่าตอบแทนวิทยากร รวมทั้งค่าใช้จ่ายใด ๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการจัดอบรม ฯลฯ

5. การประเมินและติดตามผลการฝึกอบรม การประเมินผลการฝึกอบรมถึงแม้จะได้ออกกำหนดไว้แล้วในขั้นตอนของการสร้างหลักสูตร แต่เมื่อการฝึกอบรมเสร็จสิ้นลงแล้วมิใช่เสร็จสิ้นเพียงผู้เข้ารับการอบรมเดินออกจากห้องอบรม เพราะผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องทำการสรุปประเมินผลการฝึกอบรมและจัดทำรายงานเสนอให้ผู้บังคับบัญชาได้ทราบถึงผลของการฝึกอบรม ส่วนผู้รับผิดชอบโครงการก็ต้องนำผลการประเมินโครงการฝึกอบรมมาใช้พิจารณาประกอบในการจัดฝึกอบรมในครั้งต่อไป

อนุชิต ฮุนสวัสดิกุล (ม.ป.ป: 1-2 อ้างถึงใน ปัทมาพร ชเลิศเพ็ชร, 2551: 55) ได้แสดงให้เห็นขั้นตอนกระบวนการอบรมตามกระบวนการในการฝึกอบรม มีดังนี้

ขั้นที่1 การหาความจำเป็นในการฝึกอบรม

เป็นระยะเริ่มต้นของระบบการฝึกอบรม โดยดำเนินการศึกษาหาข้อมูลวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เชื่อมั่นว่าจำเป็นต้องมีการฝึกอบรมจริง การฝึกอบรมต้องใช้ทรัพยากรทุกอย่าง ซึ่งเมื่อการหาความจำเป็นในการฝึกอบรม การจัดดำเนินการฝึกอบรม การประเมินผล การสร้างหลักสูตร

คิดเป็นงบประมาณแล้วจะมีจำนวนมาก ดังนั้น การศึกษาข้อมูลในขั้นตอนนี้จะทำให้บ่งบอกได้ว่าสมควรจะจัดดำเนินการฝึกอบรมหรือไม่และเหตุผลใดจึงต้องมีการฝึกอบรม

ขั้นที่ 2 การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม

เป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากการวิเคราะห์ข้อมูลมาแล้ว และลงความเห็นว่าเป็นสมควรที่จะจัดการอบรมได้ จึงนำมาสร้างหลักสูตรฝึกอบรมหรือเรียกได้ว่า โครงการเปลี่ยนพฤติกรรมผู้เข้ารับการฝึกอบรมนั่นเอง หลักสูตรจะประกอบด้วย หัวข้อวิชา วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม เนื้อหาหรือประเด็นสำคัญ เทคนิคหรือวิธีการฝึกอบรม สื่อที่จะใช้รวมทั้งเวลาที่กำหนดไว้ด้วย ซึ่งหลักสูตรที่กล่าวนี้จะต้องมีการเรียงลำดับหัวข้อวิชาที่เป็นระบบและเหมาะสม เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเรียนรู้จนกระทั่งเปลี่ยนพฤติกรรมและสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้อย่างถูกต้อง เต็มใจและมีประสิทธิภาพ

ขั้นที่ 3 การจัดดำเนินการฝึกอบรม

หลังจากสร้างหลักสูตรสำเร็จแล้ว จะต้องนำไปเขียนโครงการบริหารเพื่อขออนุมัติจัดการฝึกอบรม ซึ่งในขั้นตอนนี้จะเน้นหนักในด้านการบริหารโครงการ เช่น ด้านการจัดการบุคคลที่จะรับผิดชอบการฝึกอบรมด้านการเงิน หรืองบประมาณที่จะต้องใช้ในการฝึกอบรม ตลอดจนการสร้างบรรยากาศในการฝึกอบรมที่ดี เพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีทัศนคติที่ดีต่อการเข้ารับการฝึกอบรม

ขั้นที่ 4 การประเมินการฝึกอบรม

การฝึกอบรมทุกครั้งเมื่อดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วจะต้องทำการประเมินว่าการประเมินนั้นจะต้องกระทำทุกขั้นตอนนี้ นับตั้งแต่การหาความจำเป็นในการฝึกอบรมว่าความจำเป็นที่ได้มานั้นถูกต้องตามความเป็นจริงหรือไม่ หลักสูตรที่สร้างขึ้นมานั้นเหมาะสมหรือไม่รวมทั้งการจัดดำเนินการว่ามีประสิทธิภาพหรือไม่ การประเมินดังกล่าวจะต้องพิจารณาโดยยึดวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการปฏิบัติงานให้ดีขึ้นเป็นประเด็นสำคัญ ถ้าจัดอบรมไปแล้วไม่สามารถบ่งบอกได้ว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีผลการปฏิบัติงานดีขึ้น สมบูรณ์ขึ้น แสดงให้เห็นว่าการฝึกอบรมครั้งนี้มีข้อบกพร่องที่จะต้องได้รับการแก้ไข ปรับปรุงให้ถูกต้องและคุ้มกับงบประมาณและเวลาที่ต้องสูญเสียไป หากการฝึกอบรมนั้นประเมินแล้วพบว่าผู้ผ่านการฝึกอบรมมีศักยภาพสูงขึ้น เมื่อรายงานประเมินผลนำเสนอผู้บังคับบัญชาระดับสูงก็จะได้รับการพิจารณาให้มีการจัดดำเนินการต่อไป

RCMP (1990 อ้างถึงใน นิรันดร์ สาโรวิท, 2552: 24) กระบวนการสร้างการฝึกอบรมประกอบด้วย การวิเคราะห์ปัญหาการออกแบบหลักสูตรเพื่อดำเนินการและการติดตามผล ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ถูกเรียกว่าเป็น วงจรการฝึกอบรม (Training Circle) ได้แก่

1. การวิเคราะห์ปัญหา (Research) เป็นการดำเนินการเพื่อวิเคราะห์การทำงานเพื่อหาทางแก้ไข การดำเนินการต้องเป็นกระบวนการที่เชื่อถือได้มีกรอบดำเนินการอย่างรอบคอบเป็นระบบ เพื่อค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ทำการพิจารณาว่าปัญหาเรื่องใดต้องดำเนินการแก้ปัญหาก่อนหรือหลัง และเรื่องใดเหมาะที่จะนำการฝึกอบรมมาใช้แก้ปัญหากล่าวนี้สามารถวิเคราะห์ปัญหาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยมาดำเนินการศึกษาหาข้อเท็จจริงได้เช่นกัน

2. การออกแบบหลักสูตร (Design) เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ของหลักสูตร การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ กำหนดวัตถุประสงค์อุปกรณ์และทรัพยากรต่าง ๆ ที่ต้องใช้ซึ่งต้องมีการใช้หลักการแนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม

3. การจัดดำเนินการ (Delivery) การจัดการดำเนินการเป็นการบริหารจัดการ การฝึกอบรมให้เกิดผลบรรลุสู่เป้าประสงค์ในการดำเนินงาน

4. การประเมินผล (Evaluation) เป็นการประเมินผลการฝึกอบรมทั้งระหว่าง การดำเนินการ สิ้นสุดการดำเนินการ และหลังการดำเนินการ

Nadler (1989 อ้างถึงใน มิ่งขวัญ ภาคสัณไฮ, 2555: 57) ได้เสนอกระบวนการ ฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์กร ซึ่งมีความหมายในแนวทางปฏิบัติที่เกี่ยวกับการฝึกอบรมและพัฒนาบุคลากรระดับองค์กร เรียกว่า The Critical Events Model ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการฝึกอบรมในเชิงระบบอย่างมาก โดยแบ่งขั้นตอนการฝึกอบรมเป็น 9 ขั้นตอน ซึ่งในแต่ละขั้นตอนนี้ จะต้องมีการประเมินผลและส่งผลสะท้อนกลับต่อขั้นตอนนี้ ก่อนเสมอ เมื่อวิเคราะห์บททวนในความเปลี่ยนแปลงและความเหมาะสมก่อนที่จะนำไปสู่ขั้นตอนต่อไป ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะต้องเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน

1. การกำหนดความจำเป็นขององค์กร (Identify the Needs of the Organization) ในขั้นตอนนี้ นักพัฒนาทรัพยากรบุคคลจะต้องค้นหาว่าอะไรคือปัญหาที่แท้จริงขององค์กรและปัญหานั้นสามารถที่จะสร้างสรรคให้เป็นโอกาสได้ด้วยการพัฒนา และการฝึกอบรมของบุคลากรองค์กรนั้นๆ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นการระบุความจำเป็นในการฝึกอบรมนั่นเอง

2. การกำหนดงานเฉพาะที่พนักงานจะต้องปฏิบัติ (Specify Job Performance) ขั้นตอนนี้เป็นการระบุแยกแยะ และกำหนดลักษณะงานในตำแหน่งหน้าที่ที่พนักงานรับผิดชอบอยู่ นั้น ว่าการที่จะปฏิบัติงานในตำแหน่งให้สำเร็จลุล่วงไปอย่างมีประสิทธิภาพนั้น จะต้องอาศัยทักษะ ความรู้ ความชำนาญในเรื่องใดบ้าง

3. การกำหนดความจำเป็นของผู้เข้ารับการฝึกอบรม (Identify Learner Needs) เมื่อสามารถระบุความจำเป็นขององค์กรและงานที่ต้องการพัฒนาได้แล้ว จะเป็นขั้นตอนของการกำหนดความจำเป็นของผู้เข้ารับการอบรมแต่ละบุคคลว่า เมื่อได้รับการพัฒนาแล้วจะสามารถปฏิบัติงานในตำแหน่งหน้าที่ได้มากน้อยเพียงใด แค่ไหน อย่างไร และจะเท่ากับปัญหาขององค์กรจะได้รับการแก้ไข

4. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม (Determine Objective) ในการสร้างโปรแกรมการเรียนรู้หรือ หลักสูตรในการฝึกอบรมนั้น จะต้องกำหนดวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมให้ชัดเจน โดยการสำรวจตรวจสอบเกี่ยวกับความสามารถในการปฏิบัติงาน (Job Performance) ของพนักงานที่เป็นปัญหาว่าจะต้องแก้ไขอย่างไร ในระดับใดเพื่อให้สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงานได้ในมาตรฐานขององค์กร

5. การสร้างหลักสูตร (Build Curriculum) การสร้างหลักสูตรนั้นเป็นการกำหนดเนื้อหาสาระและหัวข้อวิชาต่าง ๆ ที่จะสามารถสนองตอบวัตถุประสงค์ได้เป็นการมุ่งเน้นให้เกิดการ

เรียนรู้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมจนสามารถได้รับความรู้ทักษะ และทัศนคติที่ถูกต้องเหมาะสม จนสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงานได้จนสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม และความต้องการขององค์การ

6. การกำหนดกลยุทธ์ในการสอน (Select Instructional Strategies) กลยุทธ์การสอนนั้นคือ เทคนิคต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในโปรแกรมการฝึกอบรม ซึ่งจะต้องกำหนดขึ้นอย่างเหมาะสม สามารถกระตุ้นและชี้แนะให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้รับความรู้และทักษะตามที่กำหนดไว้ นักพัฒนาทรัพยากรบุคคลจะต้องเลือกสรรกลยุทธ์การเรียนรู้ (Learning Strategies) ประเภทต่าง ๆ มาใช้สนับสนุนวิทยากร (Instructor) เพื่อให้การฝึกอบรมบรรลุผลมากยิ่งขึ้น

7. การสรรหาเครื่องมือ เครื่องใช้ในการฝึกอบรม (Obtain Instructional Resources) หมายถึง การกำหนดอุปกรณ์เครื่องใช้วัสดุอุปกรณ์ประเภทต่าง ๆ ที่จะช่วยสนับสนุนโปรแกรมการฝึกอบรม เพื่อให้การฝึกอบรมบรรลุวัตถุประสงค์และบังเกิดผลในการเรียนรู้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมากยิ่งขึ้น การเลือกอุปกรณ์เหล่านี้จะต้องพิจารณาอย่างเหมาะสม ทั้งด้านค่าใช้จ่าย ความยากง่ายระยะเวลา และผลที่จะเกิดขึ้นประกอบด้วย

8. การดำเนินการฝึกอบรม (Conduct Training) เป็นขั้นตอนของการจัดดำเนินการฝึกอบรมซึ่งนักฝึกอบรมจะต้องทำหน้าที่ของผู้อำนวยความสะดวกต่าง ๆ (Facilitators) ด้วยการจัดเตรียมสถานที่อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้การดูแลโปรแกรมที่กำหนดไว้ให้ดำเนินไปตามแผนงานที่ได้กำหนดไว้ล่วงหน้า มีการปรึกษาหารือกับวิทยากร และตรวจสอบความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นระยะ ๆ ด้วย

9. การประเมินผลและผลสะท้อนกลับ (Evaluation and Feedback) หมายถึง ในทุกขั้นตอนของกระบวนการฝึกอบรมจะต้องมีการประเมินผลและพิจารณาผลสะท้อนกลับเสมอ เพื่อดูว่ามีปัญหาอุปสรรค หรือมีผลกระทบใด ๆ หรือไม่คุ้มค่าที่จะดำเนินการในขั้นตอนต่อไปหรือไม่ จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาบุคลากรขององค์การตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่เพียงใด เพื่อเป็นความมั่นใจว่าโครงการที่เตรียมการขั้นนี้จะได้ประโยชน์คุ้มค่าไม่สูญเปล่า

3.5 การประเมินผลการฝึกอบรม

ในการประเมินผล จินตนา พงศ์ถิ่นทองงาม (2543: 24) เสนอให้ทำการตรวจสอบผลลัพธ์ 4 ลักษณะคือ

1. ประเมินปฏิกิริยาตอบสนอง (Reaction Evaluation) เป็นการตรวจสอบความรู้สึกรหรือความพอใจของผู้เข้ารับการอบรม
2. ประเมินผลการเรียนรู้ (Learning Evaluation) เป็นการตรวจสอบผลการเรียนรู้ โดยควรตรวจสอบให้ครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge) เจตคติ (Attitude) และทักษะ (Skill)
3. ประเมินพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปหลังการอบรม (Behavior Evaluation) เป็นการตรวจสอบว่าผู้ผ่านการอบรมได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเป็นไปตามความคาดหวังของโครงการหรือไม่
4. ประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับองค์กร (Result Evaluation) เป็นการตรวจสอบว่าผลจากการอบรมได้เกิดผลดีต่อองค์กรหรือผลกระทบต่อองค์กรในลักษณะใดบ้าง คุณภาพขององค์กรดีขึ้นหรือไม่

เคริก แพทริก (Kirkpatrick, 1987 อ้างถึงใน ชูชัย สมितिไกร, 2540: 207-208) ได้เสนอเกณฑ์ที่ควรพิจารณาและประเมิน ดังนี้

1. การประเมินปฏิกิริยา (Reaction) เป็นการประเมินความรู้สึกนึกคิดของผู้รับการอบรมที่มีต่อโครงการฝึกอบรม เช่น ในด้านเนื้อหา วิทยากร วิธีหรือเทคนิคการฝึกอบรม เอกสารประกอบการอบรม สถานที่ฝึกอบรม บรรยากาศในการฝึกอบรม ระยะเวลาที่ใช้สันทัดรูปกรณ์ เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วควรมีการกำหนดสิ่งที่ต้องการจะประเมินไว้ตั้งแต่ในขั้นการออกแบบโครงการฝึกอบรม และนำเสนอที่ต้องการจะประเมิน บรรจุลงในแบบประเมินผล

2. การประเมินผลการเรียนรู้ (Learning) เป็นการประเมินผลความเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ เจตคติ และทักษะตามวัตถุประสงค์ของโครงการการฝึกอบรมนั้น ๆ ว่ามีการเปลี่ยนแปลงตามที่ต้องการมากน้อยหรือไม่เพียงใด สำหรับวิธีการที่ใช้ในการประเมินการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน ดังนี้

2.1 ความรู้ (Knowledge) การประเมินระดับความรู้ของผู้รับการอบรม คือ การวัดความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง หลักการ วิธีการ และกระบวนการทำงาน โดยทั่วไปการประเมินความรู้อาจจะวัดโดยใช้แบบทดสอบความรู้ มี 4 แบบ คือ แบบทดสอบอัตนัย แบบทดสอบเติมคำ หรือคำตอบสั้น ๆ แบบทดสอบถูก-ผิดและแบบทดสอบหลายตัวเลือก

2.2 เจตคติ (Attitude) การประเมินเจตคติเป็นการวัดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้สึกของผู้รับการอบรมต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแบบการประเมินมีหลายแบบ สามารถนำไปใช้ได้ตามความเหมาะสม

2.3 ทักษะ (Skill) การประเมินทักษะมีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบว่า ผู้รับการอบรมมีการพัฒนาด้านทักษะเพิ่มขึ้นหรือไม่ วิธีการประเมิน เช่น การให้แสดงหรือกระทำทักษะนั้น ๆ ออกมา โดยผู้ฝึกอบรมจะคอยสังเกตหรือให้คะแนน เรียกว่า เป็นการทดสอบการปฏิบัติงาน หรือการทดสอบความสามารถ

3. การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมในการทำงาน (Behavior) เป็นการประเมินว่าพฤติกรรมการทำงานของผู้รับการอบรม มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือไม่ หรือเปรียบเทียบความพึงพอใจของผู้บังคับบัญชาก่อนและหลังการฝึกอบรม แนวทางในการประเมินพฤติกรรมมีดังนี้

3.1 ประเมินพฤติกรรมอย่างเป็นระบบทั้งก่อนและหลังการฝึกอบรม

3.2 เก็บข้อมูลจากกลุ่มต่าง ๆ ต่อไปนี้อย่างน้อยหนึ่งกลุ่ม ได้แก่ ผู้รับการอบรม ผู้บังคับบัญชาและเพื่อนร่วมงานของผู้รับการอบรม

3.3 มีการวิเคราะห์ทางสถิติเพื่อเปรียบเทียบการปฏิบัติงานทั้งก่อนและหลังการอบรม

3.4 ควรจะประเมินการฝึกอบรมหลังสิ้นสุดโครงการแล้วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้ผู้รับการอบรมได้มีโอกาสนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้

3.5 ควรมีกลุ่มควบคุม ซึ่งประกอบด้วยผู้ที่ไม่ได้ผ่านการฝึกอบรม เพื่อใช้เป็นกลุ่มเปรียบเทียบกับกลุ่มที่ผ่านการฝึกอบรมสำหรับเครื่องมือในการประเมินพฤติกรรมอาจใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรมโดยตรงและการบันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกพฤติกรรม

จากการศึกษาขั้นตอนการฝึกอบรม สามารถสรุปได้ว่ากระบวนการของการจัดฝึกอบรมเพื่อให้เกิดประสิทธิผลต้องมีลำดับขั้นให้ชัดเจน ดังนี้

1. การกำหนดความจำเป็นของจะต้องค้นหาว่าอะไรคือปัญหาที่แท้จริงขององค์กร และปัญหานั้นสามารถที่จะสร้างสรรค์ให้เป็นโอกาสได้ด้วยการพัฒนาและการฝึกอบรมของบุคลากรองค์กรนั้นๆ

2. การกำหนดความจำเป็นของผู้เข้ารับการฝึกอบรม การกำหนดความจำเป็นของผู้เข้ารับการอบรมแต่ละบุคคล เมื่อได้รับการพัฒนาแล้วจะสามารถปฏิบัติงานในตำแหน่งหน้าที่ได้มากขึ้นเพียงใด และจะเท่ากับกับปัญหาขององค์กรจะได้รับการแก้ไข

3. การสร้างหลักสูตร เป็นการกำหนดเนื้อหาสาระและหัวข้อวิชาต่างๆ ที่จะสามารถสนองตอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และเป็นการมุ่งเน้นให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมจนสามารถได้รับความรู้ทักษะ และทัศนคติที่ถูกต้องเหมาะสม จนสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงาน

4. การกำหนดกลยุทธ์ในการสอน เป็นเทคนิคต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในโปรแกรมการฝึกอบรม ซึ่งจะต้องกำหนดขึ้นอย่างเหมาะสม สามารถกระตุ้นและชี้แนะให้ผู้เข้าให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้รับความรู้และทักษะตามที่กำหนดไว้

5. การดำเนินการฝึกอบรม เป็นขั้นตอนของการจัดดำเนินการฝึกอบรม ด้วยการจัดเตรียมสถานที่อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้การดูแลให้ดำเนินไปตามแผนงานที่ได้กำหนดไว้

6. การประเมินผลและผลสะท้อนกลับ ในทุกขั้นตอนของกระบวนการฝึกอบรมจะต้องมีการประเมินผลและพิจารณาผลสะท้อนกลับ จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาบุคลากรขององค์กรตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

4. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อการสอน

4.1 ความหมายของสื่อการสอน

ได้มีผู้ให้ความหมายของสื่อการสอน ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า “สื่อการศึกษา” ไว้ดังนี้ (นาม) วิธีการ เครื่องมือ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นสื่อในการศึกษา

สำลี รักสุทธี (2553: 9) ให้ความหมายของสื่อว่า “สื่อ” คือ ตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้ แพล หรือช่วยทำเนื้อหาที่ยากให้เป็นง่าย ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในเรื่องที่เรียนอย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจบทเรียนอย่างเป็นรูปธรรมแบบง่าย ๆ ในบรรยากาศการเรียนรู้ที่สนุกสนาน ตื่นเต้น ใฝ่ใจผู้เรียนเกิดความสนใจในเรื่องที่เรียน สามารถแก้ปัญหาการเรียนการสอนได้ ทำให้การจัดการศึกษาเป็นไปด้วยความสะดวกรวดเร็ว บรรลุเป้าหมายได้ง่ายกว่าสะดวกกว่า ทำให้เกิดการเรียนรู้และเป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

จินตา อุษมาน (2546: 14) ได้กล่าวว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ช่วยให้ครูผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียนการสอน จนทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วและชัดเจนในเนื้อหามากขึ้น และยังส่งเสริมบรรยากาศที่เอื้อต่อการดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูผู้สอนกับผู้เรียนจนส่งผลดีต่อความรู้ความเข้าใจของผู้เรียน

จริยา เหนียนเฉลย (2546: 14) ให้ความหมายว่าสื่อการสอน หมายถึง การนำสื่อมาใช้ในการเรียนการสอนโดยตรง ซึ่งหมายถึงการนำวัสดุเครื่องมือและวิธีการมาเป็นสะพานเชื่อมโยงความรู้เนื้อหาไปยังผู้เรียนได้ เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่ถ่ายทอดซึ่งกันและกัน ได้ผลตรงตามจุดมุ่งหมาย

กิดานันท์ มลิทอง (2544: 1) ให้ความหมายว่า สื่อใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นเทป บันทึกลายเสียง สไลด์ วิชวล โทรทัศน์ วีดิทัศน์ แผนภูมิ รูปภาพ ฯลฯ ซึ่งเป็นวัสดุบรรจุนำเนื้อหาเกี่ยวกับการเรียนการสอน หรือเป็นอุปกรณ์เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาจากวัสดุสิ่งเหล่านี้เป็นวัสดุอุปกรณ์ ทางกายภาพที่นำมาใช้ในเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือช่องทางสำหรับการสอนของผู้สอนส่งไปถึงผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ผู้สอนวางไว้ได้เป็นอย่างดี

เกอร์ลัช และอีไล (Gerlach, and Ely, 1982: 282) ให้ความหมายของคำว่า สื่อการเรียนการสอนว่า สื่อการสอนมีบทบาทเป็นกุญแจสำคัญในการวางแผนและการใช้การสอนเชิงระบบ สื่อมีความหมายมากไม่ว่าจะเป็นบุคคล วัสดุ อุปกรณ์วิธีการ หรือเหตุการณ์ที่สร้างเงื่อนไข ซึ่งสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ทักษะและทัศนคติต่างๆ ตามความหมายนี้ อาจารย์ ตำรา และสิ่งแวดลอมในโรงเรียนเป็นสื่อทั้งสิ้น

บราวน์ และคณะ (Brown and others, 1977: 5) ได้กล่าวว่า สื่อการเรียนการสอน คือ อุปกรณ์ทั้งหลายที่สามารถช่วยเสนอความรู้ให้แก่ผู้เรียนจนเกิดผลการเรียนที่ดี ทั้งที่มีความหมายรวมถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่ไม่เฉพาะแต่สิ่งที่เป็นวัตถุ หรือเครื่องมือเท่านั้น

จากความหมายข้างต้นผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า สื่อการสอน หมายถึง ตัวกลางที่เป็นสิ่งมีชีวิต วัสดุสิ่งของ อุปกรณ์ วิธีการ ฯลฯ มีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ ทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่อย สร้างบรรยากาศ และก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน

4.2 สื่อการสอนในอิสลาม

อัดนันย์ อาลีกาแห (2551: 57-59) พื้นฐานที่สำคัญในการจัดการเรียนการสอนของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ในฐานะผู้เป็นครู คือท่านได้เลือกใช้สื่อต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสื่อโสต และสื่อทัศน์ที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อช่วยอธิบายเนื้อหาการสอนให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องและง่ายขึ้น (al – Qaradawi, 1995 : 144 อ้างถึงใน อัดนันย์ อาลีกาแห, 2551 : 57) ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ว่าสภาพความเป็นอยู่ของมุสลิมยุคต้น ๆ นั้นเป็นไปด้วยความเรียบง่าย ซึ่งไม่สามารถมองภาพว่าเขาเหล่านั้นใช้วัสดุอุปกรณ์เพื่อเป็นสื่อการสอนที่แน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ซึ่งเป็นผู้ที่ไม่รู้หนังสือและไม่สามารถเขียนได้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงใช้เครื่องมือ และสื่อที่เอื้ออำนวยในสมัยของท่าน โดยส่วนใหญ่แล้วท่านจะใช้อวัยวะในร่างกายในการอธิบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอวัยวะมือ (Ismail Ali, 2002: 382 อ้างถึงใน อัดนันย์ อาลีกาแห, 2551: 57) โดยท่านได้ใช้มือในการช่วยสอนดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. วาดรูปบนดินประกอบการอธิบาย

ตั้งรายงานจากท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ว่า:

((خط لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم خطا ثم قال هذا سبيل الله ثم خط خطوطا عن يمينه وعن يساره ثم قال هذه سبيل قال يزيد متفرقة على كل سبيل منها شيطان يدعو إليه))

ความว่า: "ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้ลากเส้นหนึ่งเส้น แล้วท่านกล่าวว่านี่คือทางของอัลลอฮ์ ﷻ แล้วท่านได้ลากเส้นอีกหลายเส้นจากด้านขวาและด้านซ้าย และท่านกล่าวว่านี่คือแนวทางที่หลากหลายทุกแนวทางจะมีชัยตอนคอยชักจูงสู่แนวทางดังกล่าวแล้วท่านก็ได้อ่านอายะฮ์ ที่ความหมายว่า "และแท้จริงนี่คือทางของข้าอันเที่ยงตรงพวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลาย ๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทาง

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (الأنعام: 153)

ความว่า: "และแท้จริงนี่คือทางของข้าอันเที่ยงตรงพวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลาย ๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทางของพระองค์นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียมันไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง" (อัน-อัลอาม: 153)

หะดีษข้างต้นจะเห็นได้ว่าท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ อธิบายความหมายของอายะฮ์ในซูเราะฮ์อัล-อันอามไม่เพียงใช้แค่เฉพาะคำพูดเท่านั้นแต่ท่านอธิบายโดยใช้สื่อที่สะดวกในขณะนั้นก็คือ วาดรูปบนดินแทนกระดาน ทั้งนี้เพื่อให้บรรดาขอฮาบะฮ์ได้รับความเข้าใจอย่างถูกต้องและง่ายขึ้น

2. ใช้ท่าทางมือประกอบการอธิบาย

บางครั้งท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ใช้มืออันทรงเกียรติของท่านในการอธิบายคำสอนให้แก่บรรดาขอฮาบะฮ์เพื่อเพิ่มความเข้าใจและเน้นถึงความสำคัญในเนื้อหาคำสอนดังรายงานจากท่านสะหฺล บิน ซะอูด ﷺ กล่าวว่าแท้จริงท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวว่า

((أنا وكافل اليتيم في الجنة هكذا وأشار بإصبعيه السبابة والوسطى وفرج بينهما شيئا))

ความว่า: "ฉันและผู้ดูแลเด็กกำพร้าพำนักอยู่ในสวรรค์อย่างนี้แล้ว ท่านก็ได้ชูนิ้วชี้และนิ้วกลาง โดยท่านแยกออกกระหว่างสองนิ้วเล็กน้อย"

หะดีษที่ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวถึงคุณค่าของผู้ที่อุปการะดูแลเด็กกำพร้าว่า เขาผู้นั้นจะได้อยู่ใกล้ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ในสวนสวรรค์เปรียบเสมือนความใกล้ระหว่างนิ้วชี้กับนิ้วกลาง

3. ยกสิ่งต้องห้ามด้วยมือพร้อมแสดงแล้วอธิบาย

ในบางครั้งท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ จับสิ่งที่ท่านต้องการห้ามแล้วชูขึ้นเพื่อให้บรรดาผู้อยู่ต่อหน้าของท่านได้เห็นพร้อมอธิบายว่าสิ่งดังกล่าวนั้นต้องห้ามในศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังได้รับความกระจ่างแจ้งในประเด็นดังกล่าว (Abu Ghuddah.1997: 125 อ้างถึงใน อัลดันญ์ อาลีกาแห, 2551: 58) ดังรายงานจากท่านอาลี บิน อาบี ฏอลิบ رضي الله عنه กล่าวว่า

((أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم حريرا بشاله ، وذهبا
بيمينه ، ثم رفع بيها يديه فقال : إن هذين حرام على ذكور أمتي
حل لإناثهم))

ความว่า: "ครั้งหนึ่งท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้จับผ้าไหมด้วยมือขวาและจับทองด้วยมือซ้าย หลังจากนั้นท่านได้ยกทั้งสองอย่างขึ้นมา แล้วกล่าวว่า แท้จริงสิ่งทั้งสองนี้เป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับบุรุษเพศจากบรรดาประชาชาติของฉัน และอนุญาตให้กับสตรีเพศ"

หะดีษข้างต้นแสดงให้เห็นว่าท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้ใช้มือชูสิ่งของที่ต้องห้ามเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจรายละเอียดง่ายขึ้นและให้ความสำคัญในสิ่งที่ห้ามดังกล่าว

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะให้เห็นได้ว่า สมัยท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้สอนหนังสือแก่บรรดาศอหาบะฮฺ ท่านก็ได้เลือกใช้สื่อต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับระดับวัย สติปัญญา สถานการณ์ เพื่อช่วยอธิบายให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ง่าย ซึ่งถ้าพิจารณาในด้านความรู้ในเรื่องศาสนาอิสลามแล้ว ในยุคของบรรดาศอหาบะฮฺ คือผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในความรู้ทางด้านศาสนาอย่างที่สุด ดังนั้น ถ้าต้องการให้เกิดประสิทธิผลด้านการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นการจัดการเรียนรู้ในด้านสามัญหรือด้านศาสนา ก็ควรที่จะใช้สื่อ วิธีการสอน หรือ เทคนิคที่หลากหลายเพื่อโน้มน้าว สร้างแรงกระตุ้นให้นักเรียนมีความตั้งใจในการเรียน เพื่อที่จะสามารถให้บรรลุตามจุดประสงค์การเรียนรู้ที่วางไว้

4.3 ความสำคัญของสื่อการสอน

กิดานันท์ มลิทอง (2540 อ้างถึงใน มาหามะ สะมาอุง, 2554: 11-12) ได้กล่าวถึงคุณค่าของสื่อการสอนโดยแบ่งคุณค่าของสื่อ เป็นสื่อกับผู้เรียนและสื่อกับผู้สอนดังนี้

สื่อกับผู้เรียน

1. เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะช่วยให้เกิดความเข้าใจเนื้อหาบทเรียนที่ยุ่งยากซับซ้อนได้ง่ายขึ้นในระยะสั้นและสามารถช่วยให้เกิดความคิดรวบยอดในเรื่องนั้นได้อย่างรวดเร็ว

2. สื่อจะช่วยกระตุ้นและสร้างความสนใจให้กับผู้เรียนทำให้ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายในการเรียน

3. การใช้สื่อจะทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจตรงกันและเกิดประสบการณ์ในวิชาที่เรียน

4. ช่วยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้นทำให้ผู้เรียนมีมนุษยสัมพันธ์อันดีในระหว่างผู้เรียนด้วยกัน

5. ช่วยสร้างเสริมลักษณะที่ดีในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ช่วยให้เกิดความคิดสร้างสรรค์จากใช้สื่อเหล่านี้

6. ช่วยแก้ปัญหาเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยการจัดให้มีการใช้สื่อในการศึกษารายบุคคล

สื่อกับผู้สอน

1. การใช้สื่อวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ประกอบการเรียนการสอนเป็นการสร้างบรรยากาศในการสอนให้น่าสนใจยิ่งขึ้นทำให้ผู้สอนมีความสนุกสนานในการสอนมากกว่าวิธีการที่เคยใช้การบรรยายแต่เพียงอย่างเดียวและเป็นการสร้างความเชื่อมั่นในตัวเองให้เพิ่มขึ้นด้วย

2. สื่อจะช่วยแบ่งเบาภาระของผู้สอนในด้านการเตรียมเนื้อหาเพราะอาจให้ผู้เรียนศึกษาเนื้อหาจากสื่อได้เอง

3. เป็นการกระตุ้นให้ผู้สอนตื่นตัวอยู่เสมอในการเตรียมและผลิตวัสดุเพื่อใช้ในการสอนตลอดจนคิดค้นเทคนิควิธีการต่าง ๆ เพื่อให้การเรียนรู้ที่น่าสนใจยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามสื่อการเรียนการสอนจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อผู้สอนได้นำไปใช้อย่างเหมาะสมและถูกวิธี ดังนั้นก่อนที่จะนำสื่อแต่ละอย่างไปใช้ผู้สอนควรจะได้ศึกษาถึงลักษณะและคุณสมบัติของสื่อการสอน ข้อดีและข้อจำกัด อันเกี่ยวเนื่องกับตัวสื่อและการใช้สื่อแต่ละอย่างตลอดจนการผลิต และการใช้สื่อให้เหมาะสมกับสภาพการเรียนการสอนด้วย ทั้งนี้เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนบรรลุตามจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ที่วางไว้

นิพนธ์ สุขปรีดี (2521: 13-6) กล่าวว่าสื่อการสอนเป็นสื่อถ่ายทอดความรู้และความคิดระหว่างครูกับนักเรียนเป็นเครื่องช่วยให้บทเรียนง่ายขึ้นเพราะสื่อการสอนจะช่วยให้ครูสามารถถ่ายทอดข้อเท็จจริงที่ซับซ้อนที่คนคิดความรู้ความเข้าใจและความซาบซึ้งเห็นคุณค่าในเรื่องราวที่สอน ซึ่งเป็นรากฐานให้เกิดความเข้าใจและความจำอย่างถาวร นักการศึกษาที่มีชื่อเสียงของโลกต่างยอมรับและเห็นพ้องกันว่าสื่อการสอนที่น่าเป็นอุปกรณ์การสอนที่ช่วยให้การสอนได้ผลดีขึ้นในด้านคุณค่าบางประการจากการใช้สื่อการสอนดังนี้

1. คุณค่าทางด้านวิชาการสรุปได้ดังนี้ ผู้เรียนที่ได้รับการสอนจากการใช้สื่อประกอบการเรียนการสอนจะได้ประสบการณ์ตรงและเรียนได้ดีมากกว่าผู้เรียนที่ไม่มีสื่อประกอบการเรียนการสอน

1.1 ลักษณะที่เป็นรูปธรรมของสื่อการสอนช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความหมายของสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางเป็นแนวทางให้เข้าใจสิ่งอื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้นและยังช่วยส่งเสริมด้านความคิดและการแก้ปัญหาอีกด้วย

1.2 จากการวิจัยสรุปว่าสื่อการสอนให้ประสบการณ์ที่เป็นจริงแก่ผู้เรียนทำให้ผู้เรียนเรียนรู้อย่างถูกต้องทั้งยังช่วยให้ผู้เรียนจดจำเรื่องราวต่าง ๆ ได้มากและจำได้นาน

1.3 สื่อการสอนโดยเฉพาะภาพยนตร์จะช่วยเร่งทักษะในการเรียนรู้

2. คุณค่าทางด้านจิตวิทยาการเรียนรู้สรุปได้ดังนี้

2.1 สื่อการสอนทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การอ่านความคิดริเริ่มสร้างสรรค์จินตนาการทัศนคติการแก้ปัญหาและความซาบซึ้งในคุณค่า

2.2 ทำให้ผู้เรียนมีมีโนภาพเริ่มแรกอย่างถูกต้องสมบูรณ์และก่อให้เกิดความคิดรวบยอดเป็นอย่างดีเหมือนกันทั้งมีอิทธิพลต่อเจตคติของผู้เรียนด้วย

2.3 สื่อการสอนเร้าให้ผู้เรียนเกิดความพอใจและยั่วยุให้ทำกิจกรรมด้วยตนเอง

3. คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจการศึกษาสรุปได้ดังนี้

3.1 สื่อการสอนสามารถช่วยให้ผู้เรียนที่เรียนช้าให้เรียนได้เร็วและมากขึ้นส่วนผู้เรียนฉลาดก็จะเรียนรู้ได้มากขึ้นไปอีก

3.2 การสอนโดยอธิบายเพียงอย่างเดียวเป็นการสิ้นเปลืองเวลาที่ที่สุดเพราะผู้เรียนลืมนง่ายถ้าใช้สื่อการสอนจะช่วยขจัดความสิ้นเปลืองนี้และยังช่วยให้ผู้สอนที่สอนดีอยู่แล้วสอนดียิ่งขึ้น

3.3 สื่อการสอนช่วยประหยัดค่าพูดและเวลาของผู้สอนที่สำคัญยิ่งกว่านั้นยังช่วยประหยัดเวลาของผู้เรียนทำให้มีเวลาที่จะศึกษาบทเรียนอื่นต่อไป

3.4 สื่อการสอนช่วยขจัดปัญหาเรื่องสถานที่เวลาและระยะทางได้ดังนี้

3.4.1 สามารถนำสิ่งที่เกิดในอดีตมาศึกษาได้เช่นภาพยนตร์

3.4.2 สื่อการสอนช่วยนำสิ่งที่อยู่ไกลเกินไปมาศึกษาได้

3.4.3 ช่วยทำสิ่งที่เคลื่อนไหวช้าให้เร็วได้และทำสิ่งที่เคลื่อนไหวเร็วให้ช้าลงได้เช่นภาพยนตร์สามารถแสดงให้เห็นการเจริญเติบโตของพืชได้ในระยะเวลาสั้น ๆ ได้

กมลและนิตยา เวียสุวรรณ. (2540: 43) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับคุณค่าของสื่อการสอนไว้ว่า

1. สื่อการสอนสามารถเอาชนะข้อจำกัดเรื่องความแตกต่างกันของประสบการณ์ดั้งเดิมของผู้เรียนคือเมื่อใช้สื่อการสอนแล้วจะช่วยให้เด็กซึ่งมีประสบการณ์ต่างกันเข้าใจได้ใกล้เคียงกัน

2. ขจัดปัญหาเกี่ยวกับเรื่องสถานที่ประสบการณ์ตรงบางอย่างหรือการเรียนรู้

3. สื่อการเรียนการสอนทำให้เด็กมีความคิดรวบยอดอย่างเดียวกัน

4. ทำให้เด็กได้รับประสบการณ์ตรงจากสิ่งแวดล้อมและสังคม

5. ทำให้เด็กมีโนภาพเริ่มแรกอย่างถูกต้องและสมบูรณ์
6. ทำให้เด็กมีความสนใจและต้องการเรียนในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้นเช่นการอ่านทัศนคติการแก้ปัญหาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
7. เป็นการสร้างแรงจูงใจและเร้าความสนใจ
8. ช่วยให้ผู้เรียนมีประสบการณ์จากรูปธรรมสู่นามธรรม
ชียยงค์ พรหมวงศ์ (2529: 113) กล่าวถึงคุณค่าของสื่อการสอนไว้ว่า
 1. การเพิ่มจำนวนผู้เรียนนั้นสื่อการเรียนการสอนมีความสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพเพื่อให้เพียงพอแก่ความต้องการของผู้เรียน
 2. สื่อการสอนช่วยทำให้ผู้สอน สอนได้ดีขึ้นและช่วยให้การสอนบรรลุเป้าหมาย
 3. สื่อการสอนสำเร็จรูปช่วยผู้เรียนที่อยู่ในสภาพเสียเปรียบหรือผู้ยากไร้สามารถเรียนได้ทัดเทียมกับผู้ที่มีฐานะดีกว่า
- มาหามะ สะมาอุง (2554: 15) ได้สรุปจากทัศนะของนักเทคโนโลยีและนักการศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าของสื่อการสอน สรุปได้ว่าสื่อการสอนมีคุณค่าและประโยชน์ต่อการเรียนการสอนดังนี้
 1. เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเพราะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจเนื้อหาบทเรียนที่ยุ่งยากซับซ้อนได้ง่ายขึ้นในระยะเวลาอันสั้นและสามารถช่วยให้เกิดความคิดรวบยอดในเรื่องนั้นได้อย่างถูกต้องและรวดเร็ว
 2. สื่อการสอนจะช่วยกระตุ้นและสร้างความสนใจให้กับผู้เรียนทำให้เกิดความสนุกและไม่เบื่อหน่ายต่อการเรียน
 3. การใช้สื่อการสอนจะทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจตรงกันและเกิดประสบการณ์ร่วมกันในวิชาที่เรียน
 4. ช่วยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้นทำให้เกิดมนุษยสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้เรียนด้วยกันเองและกับผู้สอนด้วย
 5. ช่วยสร้างเสริมลักษณะที่ดีในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความคิดสร้างสรรค์จากการใช้สื่อเหล่านี้
 6. ช่วยแก้ปัญหาเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยการจัดให้มีการใช้สื่อในการศึกษารายบุคคล
 7. การใช้สื่อวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ประกอบการเรียนการสอนเป็นการช่วยให้บรรยากาศในการสอนน่าสนใจยิ่งขึ้นทำให้ผู้สอนมีความสุขสนุกสนานในการสอนมากกว่าวิธีการที่เคยใช้บรรยากาศแต่เพียงอย่างเดียวและเป็นการสร้างความเชื่อมั่นในตัวเองให้มากขึ้นด้วย
 8. สื่อจะช่วยแบ่งเบาภาระของผู้สอนในด้านการเตรียมเนื้อหาเพราะบางครั้งอาจให้ผู้เรียนศึกษาเนื้อหาจากสื่อได้เอง
 9. เป็นการกระตุ้นให้ผู้สอนตื่นตัวอยู่เสมอในการเตรียมและผลิตวัสดุใหม่ ๆ เพื่อใช้ เป็นสื่อการสอน
 10. คิดค้นเทคนิควิธีการต่าง ๆ เพื่อให้การเรียนรู้น่าสนใจยิ่งขึ้น

4.3 ประเภทของสื่อการสอน

สื่อการสอนแต่ละประเภทแต่ละชนิดจะมีคุณค่าและเกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนอย่างสูงสุดก็ต่อเมื่อผู้สอนสามารถเลือกสื่อการเรียนการสอนแต่ละประเภทมาใช้ได้เหมาะสมตรงกับเนื้อหาวัตถุประสงค์ของหลักสูตรและสามารถตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้

กิดานันท์ มลิทอง (2543: 79-80) ได้จำแนกสื่อการเรียนการสอนตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning resource) เป็น 5 รูปแบบ

1. คน (People) หมายถึง บุคลากรที่อยู่ในระบบของโรงเรียนเช่น ครู ผู้บริหาร ผู้ช่วยสอน ผู้แนะแนวการศึกษา หรือผู้ที่อำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

2. วัสดุ (Materials) หมายถึง วัสดุที่บรรจุเนื้อหาในบทเรียน เช่น หนังสือ สไลด์ แผ่นที่ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นทรัพยากรในโรงเรียนและได้รับการออกแบบมาเพื่อช่วยอำนวยความสะดวก

3. อาคารสถานที่ (Setting) หมายถึง อาคารที่ใช้ในการเรียนการสอน เช่น อาคารเรียน อาคารเอนกประสงค์ อาคารเฉพาะ สนามกีฬา แปลงเกษตร

4. เครื่องมือและอุปกรณ์ (Tool and Equipment) เป็นทรัพยากรทางการเรียนรู้เพื่อช่วยในการผลิตหรือใช้ร่วมกับทรัพยากรอื่น

5. กิจกรรม (Activities) เป็นการดำเนินงานที่จัดขึ้นเพื่อกระทำร่วมกับทรัพยากรอื่น ๆ หรือเป็นเทคนิควิธีการพิเศษเพื่อการเรียนการสอน เช่น การออกแบบโปรแกรมเกม และการจำลองการจัดทัศนศึกษา

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ (2529: 112) ได้แบ่งสื่อการสอนเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. วัสดุ หมายถึง สิ่งของช่วยสอนที่มีการผู้ฟังสัมผัส เช่น ซอล์ก ฟิล์ม ภาพถ่าย สไลด์ภาพยนตร์ ฯลฯ

2. อุปกรณ์ หมายถึง สิ่งช่วยสอนที่เป็นเครื่องมือ เช่น กระดานดำ กล้องถ่ายรูป เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องรับโทรทัศน์ ฯลฯ

3. กระบวนการและวิธีการ ได้แก่ การจัดระบบ การสาธิต การทดลองและกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ครูจัดทำขึ้น และมุ่งให้นักเรียนปฏิบัติ

ไชยยศ เรืองสุวรรณ (2526 : 4) ได้แบ่งสื่อการสอนตามลักษณะรูปร่างของสื่อไว้ 4 ประเภท คือ

1. สื่อประเภทเครื่องมือ เป็นสื่อที่ได้จากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์แขนงวิศวกรรมไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ เช่น เครื่องฉายต่าง ๆ เครื่องเสียง วิทยุและโทรทัศน์รวมทั้งแผ่นป้ายต่าง ๆ

2. สื่อประเภทวัสดุ หมายถึง สื่อที่ได้จากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เป็นวัสดุที่มีการผู้ฟังสัมผัสได้ง่าย เช่น แผ่นที่ แผ่นสถิติ ภาพโฆษณา แผนภูมิ รูปภาพ หุ่นจำลองของจริง และอื่น ๆ

3. สื่อประเภทวิธีการ หมายถึง สื่อประเภทเทคนิค ระบบ กระบวนการต่าง ๆ เช่น การสาธิต การศึกษานอกสถานที่ การทดลอง การแสดงละคร นิทรรศการ

4. สื่อประสม หมายถึง การนำสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเครื่องมือ วัสดุ และวิธีการ มาใช้ร่วมกันอย่างสัมพันธ์กัน ในลักษณะที่สื่อแต่ละอย่างส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน เช่น บทเรียน โปรแกรม ชุดการสอน การจัดการเรียนการสอนแบบศูนย์การเรียน

เอดการ์ เดล (Edgar Dale อ้างถึงใน กิดานันท์ มลิทอง, 2544: 4) ได้จัดแบ่งสื่อการสอน และการแสดงขั้นตอนของประสบการณ์การเรียนรู้และการใช้แต่ละประเภทในกระบวนการเรียนรู้โดยพัฒนาความคิดของนักจิตวิทยาบรูเนอร์ (Bruner) นำมาสร้างเป็น “กรวยประสบการณ์” (Cone of Experiences)

1. ประสบการณ์ตรงเป็นประสบการณ์ขั้นที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดโดยการให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์โดยตรงจากของจริงสถานการณ์จริงหรือด้วยการกระทำจริงของตนเอง เช่น การจับต้อง การเห็น

2. ประสบการณ์การร้องเป็นการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนจากสิ่งที่ใกล้เคียงกับความจริงที่สุด เช่น ของจำลอง สถานการณ์จำลอง

3. ประสบการณ์นาฏกรรมหรือการแสดงเป็นการแสดงบทบาทสมมติหรือการแสดงละครเพื่อเป็นการจัดประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียนในเรื่องที่มีข้อจำกัดด้วยยุคสมัยเวลาสถานที่ เช่น เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ หรือเรื่องราวที่เป็นนามธรรม

4. การสาธิตเป็นการแสดงหรือการกระทำประกอบคำอธิบายเพื่อให้เห็นลำดับขั้นตอนของการกระทำนั้น

5. การศึกษานอกสถานที่เป็นการให้ผู้เรียนได้รับและเรียนรู้ประสบการณ์ภายนอกสถานที่เรียนอาจเป็นการเยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ หรือการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ

6. นิทรรศการเป็นการจัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ การจัดป้ายนิทรรศการ เพื่อให้สารประโยชน์และความรู้แก่ผู้ชมเป็นการใช้ประสบการณ์แก่ผู้ชมโดยนำประสบการณ์หลากหลายผสมผสานกันมากที่สุด

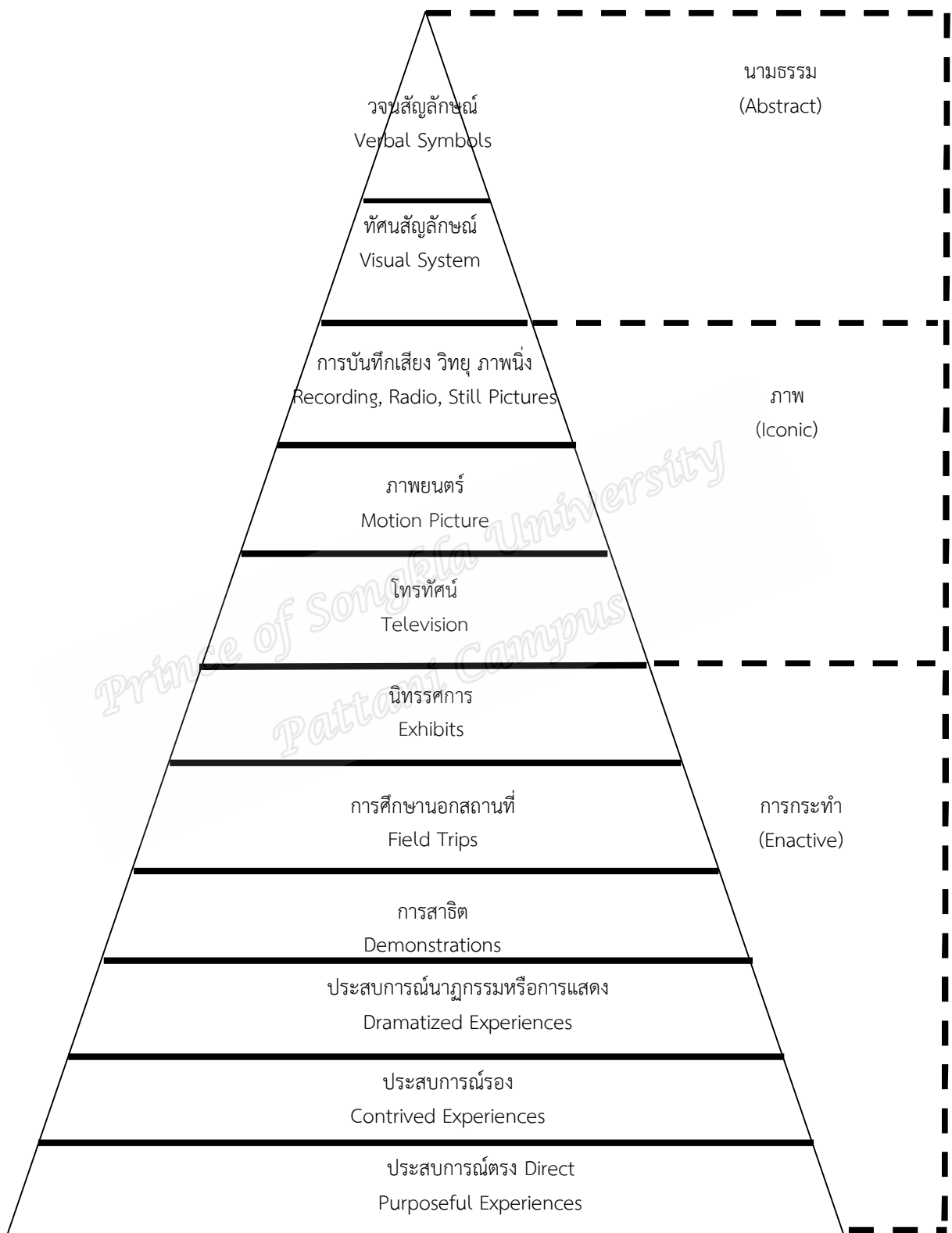
7. โทรทัศน์เพื่อให้ข้อมูลความรู้แก่ผู้เรียนหรือผู้ชมที่อยู่ในห้องเรียนหรืออยู่ทางบ้าน การสอนอาจจะเป็นการสอนสดหรือบันทึกลงวีดิทัศน์ก็ได้

8. ภาพยนตร์เป็นภาพที่บันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ลงบนฟิล์มเพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ทั้งภาพและเสียงโดยใช้ประสาทตาและหู

9. การบันทึกเสียงวิทยุ ภาพนิ่ง ข้อมูลที่อยู่ในสื่อขั้นนี้จะให้ประสบการณ์แก่ผู้เรียนที่ถึงแม้จะอ่านหนังสือไม่ออกแต่ก็สามารถจะเข้าใจเนื้อหาเรื่องราวที่สอนได้

10. ทัศนสัญลักษณ์เช่นแผนที่ แผนภูมิ หรือเครื่องหมายต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ หรือข้อมูลที่ต้องการให้เรียนรู้

11. วจนสัญลักษณ์เป็นประสบการณ์ในขั้นที่เป็นนามธรรมมากที่สุด ได้แก่ ตัวหนังสือในภาษาเขียน และเสียงของคำพูดในภาษาพูด ดังภาพประกอบที่ 2

ภาพประกอบที่ 2 กรวยประสบการณ์ของเอ็ดการ์เดล (กิดานันท์ มลิทอง, 2544 : 4)

การใช้กรวยประสบการณ์ของเดล จะเริ่มต้นด้วยการให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอยู่ในเหตุการณ์หรือการกระทำจริงเพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ตรงเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นขั้นตอนต่อไปของการได้รับประสบการณ์รอง ต่อจากนั้นจึงเป็นการเรียนรู้ด้วยการรับประสบการณ์โดยผ่านสื่อต่าง ๆ และท้ายที่สุดเป็นการให้ผู้เรียนเรียนจากสัญลักษณ์ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

จากกรวยประสบการณ์เดลได้จำแนกสื่อการสอนออกเป็น 5 ประเภทคือ

1. สื่อประเภทวัสดุ (Software) หมายถึง สื่อที่เก็บความรู้ไว้ในตัวเองซึ่งจำแนกย่อยเป็น

1.1 วัสดุประเภทที่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้ด้วยตนเองโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยอุปกรณ์อื่นช่วย เช่น แผนที่ ลูกโลก รูปภาพ หุ่นจำลอง เป็นต้น

1.2 วัสดุประเภทที่ไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้ด้วยตนเองโดยจำเป็นต้องอาศัยอุปกรณ์อื่นช่วย เช่น แผ่นซีดี ฟลิ์ม ภาพยนตร์ เป็นต้น

2. สื่อประเภทอุปกรณ์ (Hardware) หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวกลางหรือตัวผ่านทำให้ข้อมูลหรือความรู้ที่บันทึกในวัสดุสามารถถ่ายทอดออกมาให้เห็นหรือได้ยิน เช่น เครื่องฉายแผ่นโปร่งใส เครื่องเล่นซีดี เป็นต้น

3. สื่อประเภทอาคารสถานที่ (Setting) ตัวตึกที่วางสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งมีผลเกี่ยวข้องกับทรัพยากรรูปแบบอื่น ๆ และผู้เรียน สถานที่สำคัญในการศึกษาได้แก่ ตึกเรียนและสถานที่อื่น ๆ ที่ออกแบบมาเพื่อการเรียนการสอนโดยส่วนรวม เช่น ห้องสมุด หอประชุม สนามเด็กเล่น เป็นต้น ส่วนสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนก็สามารถประยุกต์ใช้เป็นทรัพยากรสื่อการเรียนการสอนได้เช่นกัน เช่น โรงงานตลาดสถานที่ทางประวัติศาสตร์พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

4. สื่อประเภทเครื่องมือและอุปกรณ์ (Tools and Equipment) เป็นทรัพยากรทางการเรียนรู้เพื่อช่วยในการผลิตหรือใช้ร่วมกับทรัพยากรอื่นเช่นเครื่องมือด้านโสตทัศนอุปกรณ์เครื่องถ่ายเอกสารเครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

5. สื่อประเภทกิจกรรม (Activities) เป็นการดำเนินงานที่จัดทำขึ้นเพื่อกระทำร่วมกับทรัพยากรอื่นหรือเป็นเทคนิควิธีการพิเศษเพื่อการเรียนการสอน เช่น การสอนแบบโปรแกรม เกมและการจำลองการจัดทัศนศึกษา ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีวัตถุประสงค์เฉพาะที่มีการใช้วัสดุการเรียนแต่ละวิชา

สำลี รักสุทธี (2553: 10) ได้แบ่งประเภทของสื่อการสอนไว้ดังนี้

1. แบ่งตามรูปลักษณะหมายถึงลักษณะรูปร่าง รูปทรง น้ำหนัก ปริมาตรของสื่อ นั้น ๆ ซึ่งจะแบ่งได้ตามลักษณะ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ประเภทของสื่อการสอนแบ่งตามรูปลักษณะ

ประเภทวัสดุ	ประเภทอุปกรณ์	ประเภทวิธีการ
1. หนังสือเรียน สิ่งพิมพ์	1. คอมพิวเตอร์	1. การอธิบาย
2. เอกสารประกอบการเรียน	2. เครื่องฉายโปรเจ็กเตอร์	2. การสาธิต
3. แบบฝึกหัด แบบฝึกทักษะ	3. วิทยุ	3. การบรรยาย
4. ใบงาน ใบกิจกรรม	4. โทรทัศน์	4. การแสดงบทบาทสมมติ
5. รูปภาพ	5. เทป	5. การเล่นเกม
6. แถบบันทึกเสียง	6. เครื่องเล่นวีซีดี	6. การร้องเพลง
7. แผนภูมิ	7. จอโปรเจ็กเตอร์	7. การเล่าเรื่อง/เล่านิทาน
8. แผ่นซีดีรอม	9. วีดิทัศน์	8. การจัดกลุ่มศึกษา
9. แผ่นซีดี	10. ภาพยนตร์	9. เพื่อนช่วยเพื่อน
10. ชุดการสอน	11. คอมพิวเตอร์ช่วยสอน	10. วิธีการสอนแบบต่าง ๆ
11. หนังสือเสริมประสบการณ์	12. อินเทอร์เน็ต ฯลฯ	

ที่มา: สำลี รักสุทธี (2553: 10)

2. แบ่งตามลักษณะการนำไปใช้ ซึ่งได้แบ่งสื่อออกตามการใช้งาน ดังนี้

2.1 สื่อสำหรับใช้เรียน (สำหรับนักเรียน) คือ สื่อที่ใช้สำหรับการเรียนจะเป็นสำหรับนักเรียนใช้ เป็นสื่อประเภทวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ วัสดุทัศน โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือเรียน แบบฝึกหัด แบบฝึกทักษะ เอกสารประกอบการเรียน หนังสืออ่านเพิ่มเติม หนังสือส่งเสริมการอ่าน หนังสืออ่านประกอบ หนังสือประกอบการเรียน ใบความรู้ ใบกิจกรรม ใบงาน แผนภูมิแผนภาพ โปสเตอร์ หุ่นจำลอง ของจริง ซีดีรอม เทปบันทึกเสียง ซีดี วีซีดี แหล่งเรียนรู้ ในโรงเรียน สถานประกอบการ ชุมชน สื่อสำหรับนักเรียนแต่ละชนิดจะมีการสอดคล้องกับนักเรียนแต่ละวัย ซึ่งจะมีคำชี้แจง คำนำ คำแนะนำ หรืออาจมีใบความรู้ประกอบ เพื่อสื่อให้นักเรียนเข้าใจเนื้อหาง่ายขึ้น และมีลักษณะสอดคล้องกับธรรมชาติวิชาหรือเนื้อหาที่ครูต้องการนำมาใช้แก้ปัญหา

2.2 สื่อสำหรับใช้สอน (สำหรับครู) คือ สื่อที่ใช้สำหรับการสอน ซึ่งถือว่าเป็นสื่อสำหรับครูใช้เพื่อประกอบการสอน การให้ความรู้แก่นักเรียน เพื่อเป็นเครื่องมือช่วยครูอธิบายขยายความสื่อจากนามธรรมเป็นรูปธรรม ดังนั้น สื่อสำหรับครูจึงเป็นสื่อประเภทคู่มือครูอาจเป็นรูปของวัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือ วัสดุทัศน โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือเรียน ชุดเฉลยแบบฝึก ชุดกิจกรรม แบบฝึกทักษะ แบบฝึกเสริมทักษะ เอกสารประกอบการสอน หนังสืออ่านเพิ่มเติม หนังสือประกอบการสอน ซึ่งสื่อที่กล่าวมานี้จะสอดคล้องกับชุดที่นักเรียนใช้แต่สำหรับครูจะมีคู่มือเฉลยประกอบ สื่อที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ตามลักษณะและประโยชน์การใช้ ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 สื่อนวัตกรรมสำหรับครูและสื่อนวัตกรรมสำหรับนักเรียน

สื่อนวัตกรรมสำหรับครู	สื่อนวัตกรรมสำหรับนักเรียน
1. คู่มือครู	1. แบบฝึกทักษะ
2. เอกสารประกอบการสอน	2. แบบฝึกเสริมทักษะ
3. ชุดเฉลยแบบฝึกหัด	3. แบบฝึกหัด
4. ชุดเฉลยแบบฝึกทักษะ	4. บทเรียนสำเร็จรูป
5. ชุดการสอน	5. เอกสารประกอบการเรียน
6. เครื่องมือวัดผลประเมินผล	6. ชุดการสอน
7. สื่อประสมชนิดต่าง ๆ	7. แบบฝึกกิจกรรม
8. หนังสืออ้างอิง	8. ใบงาน
9. อุปกรณ์โสตทัศนวัสดุ	9. ใบกิจกรรม
10. วิธีสอนแบบต่าง ๆ	10. ใบความรู้
11. คู่มือกิจกรรม	11. ชุดฝึกปฏิบัติ
12. โครงการ	12. หนังสือเสริมประสบการณ์
13. วิจัยในชั้นเรียน	13. หนังสือส่งเสริมการอ่าน
14. การศึกษาผู้เรียนเป็นรายบุคคล	14. หนังสืออ่านเพิ่มเติม
15. หนังสืออ่านเพิ่มเติม	15. เพลง
16. แฟ้มพัฒนาผู้เรียน	16. เกม
17. ข้อมูลนักเรียน	17. ปริศนาคำทาย
18. ใบความรู้สำหรับครู	18. โครงการงาน
19. คอมพิวเตอร์ช่วยสอน	19. แหล่งเรียนรู้

ที่มา: สำลี รักสุทธี (2553: 11)

4.4 กระบวนการใช้สื่อการสอน

สื่อการสอนเป็นองค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอน อันนับได้ว่ามีความสำคัญต่อผู้สอนและผู้เรียน เนื่องจากสื่อการสอนเป็นเครื่องมือหรือสื่อกลางที่นำความรู้จากครูไปสู่ผู้เรียนแต่การที่ผู้เรียนจะได้รับประโยชน์จากการเรียนการสอนมากน้อยเพียงใดนั้น มิใช่อยู่ที่ลักษณะชนิดคุณภาพของสื่อเพียงอย่างเดียว ความจริงอยู่ที่ครูผู้ใช้สื่อการสอนนั้นว่ามีความรู้ความเข้าใจในการใช้สื่อการสอนให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่เพียงใด ครูจะต้องมีการวางแผนการใช้สื่อที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงจุดมุ่งหมาย เนื้อหาวิชา จำนวนของผู้เรียน ลักษณะการตอบสนองจากผู้เรียน รวมทั้งการประเมินผลด้วย ดังนั้นในการวางแผนการใช้สื่อการสอนให้มีประสิทธิภาพ ผู้สอนควรจะได้มีการวางแผนอย่างเป็นระบบเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การวางแผนอย่างเป็นระบบนี้สามารถใช้รูปแบบจำลองที่เรียกว่า The ASSURE model ของไฮนิกและคณะ (Heinich and Others, 1999 อ้างถึงใน กิตานันท์ มะลิทอง, 2548: 116-117) ได้ให้หลักการวางแผนการใช้สื่อ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนการวางแผนและการผลิตสื่อการสอน

ในขั้นตอนนี้ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย 2 ขั้นตอนคือการวางแผนในการเลือกใช้สื่อการสอน และการผลิตสื่อการสอน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่1 การวางแผนในการเลือกใช้สื่อการสอน

การวิเคราะห์คุณลักษณะของผู้เรียน (Analyze Learner Characteristics) เป็นการวิเคราะห์ลักษณะผู้เรียนเพื่อผู้สอนจะได้ทราบว่า ผู้เรียนมีความพร้อมในการเรียนนั้นมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพราะการที่จะใช้สื่อให้ได้ผลดีเยี่ยมจะต้องเลือกสื่อให้มีความสัมพันธ์กับลักษณะผู้เรียนในเรื่องนี้ผู้สอนต้องคำนึงถึงลักษณะทั่วไปและลักษณะเฉพาะของผู้เรียน ลักษณะทั่วไปได้แก่ อายุ ระดับความรู้ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของผู้เรียนแต่ละคน ถึงแม้ว่าลักษณะทั่วไปของผู้เรียนจะไม่มี ความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาบทเรียนก็ตาม แต่ก็ เป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้สอนสามารถตัดสินระดับของบทเรียนและเพื่อเลือกตัวอย่างของเนื้อหาให้เหมาะสมกับผู้เรียนได้ สำหรับลักษณะเฉพาะของผู้เรียนแต่ละคนนั้นนับว่ามีส่วนสำคัญกับเนื้อหาบทเรียนตลอดจนสื่อการสอนและวิธีการที่จะนำมาใช้ในการสอน สิ่งที่ต้องนำมาใช้ในการวิเคราะห์ได้แก่

1.1 ทักษะที่มีมาก่อน (Prerequisite Skills) เพื่อให้ทราบว่าผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานหรือทักษะที่เกี่ยวข้องกับบทเรียนนั้นอะไรบ้างก่อนที่จะเรียน

1.2 ทักษะเป้าหมาย (Target Skills) ผู้เรียนมีความชำนาญในทักษะที่จะสอนนั้น มาก่อนหรือไม่ เพื่อจะได้สอนให้ตรงกับที่วางจุดมุ่งหมายไว้

1.3 ทักษะในการเรียน (Study Skills) ผู้เรียนมีความสามารถขั้นต้นทางด้าน ภาษา การอ่านเขียน การคำนวณ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยในการเรียนรู้นั้นในระดับมากน้อยเพียงใด

1.4 ทศนคติ (Attitudes) ผู้เรียนมีทัศนคติอย่างไรต่อวิชาที่จะเรียนนั้น

การวิเคราะห์นี้อาจทำได้ยากในบางครั้ง ทั้งนี้เพราะผู้สอนอาจมีเวลาน้อยในการสังเกตหรือผู้เรียนอาจมาจากที่อื่นที่เข้ามารับการสอน แต่ก็สามารถกระทำได้ด้วยการสนทนากับผู้เรียนร่วมชั้นอื่น ๆ หรืออาจมีการทดสอบก่อนเรียน เพื่อดูพื้นฐานของผู้เรียนแต่ละคน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการวิเคราะห์ลักษณะผู้เรียน สามารถนำไปใช้ในการเลือกสื่อที่เหมาะสมได้ เช่น หากผู้เรียนมีทักษะในการอ่านต่ำกว่าเกณฑ์ก็สามารถช่วยได้ด้วยการใช้สื่อประเภทที่มีใช้สื่อสิ่งพิมพ์ หรือถ้าหากผู้เรียนในกลุ่มนั้นมีความแตกต่างกันมากก็สามารถให้เรียนด้วยชุดการเรียนรายบุคคล เป็นต้น (ฮาसानะ จิเหม, 2557: 70)

ตอนที่ 2 การผลิตสื่อการสอน

ในเรื่องการผลิตสื่อการสอน ได้มีผู้คิดค้นหลักการหรือระบบการผลิตสื่อการสอนขึ้นหลาย ๆ หลักการ ซึ่งอาจแตกต่างกันบ้างในส่วนรายละเอียดปลีกย่อย นับว่าเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษาที่จะได้เลือกหรือนำวิธีการที่เหมาะสมกับการผลิตสื่อการสอนของตนได้มากที่สุด หลักการผลิตสื่อต่าง ๆ มีดังนี้

วิชา อุดมฉันท (2544: 1-11) ได้กล่าวถึงหลักการพื้นฐานในการผลิตสื่อการสอน ดังนี้

1. การวางแผน (Planning) คือกระบวนการตั้งแต่การตั้งเป้าหมาย การคัดเลือกสื่อ การกำหนดรูปแบบวิธีการนำเสนอ การเตรียมการผลิตทุกขั้นตอนการจัดหาและบริหารบุคคลากร จัดเตรียมงบประมาณ การปรับปรุงแก้ไขตลอดจนถึงการเผยแพร่และใช้สื่อที่ผลิตออกมา

2. หลักการ ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของการวางแผนซึ่งตัวผู้ผลิตจะต้องตอบคำถาม 4 ข้อคือ

2.1 WHY คือ วัตถุประสงค์ในการผลิตสื่อครั้งนี้เพื่ออะไร

- เพื่อใช้เป็นการเรียนการสอน
- เพื่อประชาสัมพันธ์องค์กร
- เพื่อโฆษณาโน้มน้าวใจ
- เพื่อให้ความบันเทิง
- เพื่อบอกกล่าวแจ้งข่าวสาร

การกำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดตั้งแต่ต้น มีผลต่อแนวทาง (Approach) ที่ใช้ นำทาง สื่อนั้น ๆ เช่นหากต้องการใช้สื่อเป็นสื่อการสอน แนวทางของสื่อจะต้องเน้นผลที่ได้จากการเรียนรู้ ใช้ ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory) เข้มงวดในความถูกต้องของข้อมูล

2.2 WHO เพื่อใคร คำถามต่อมาก็คือ ผลิตสื่อนี้เพื่อใคร ใครคือผู้ชมที่เป็น กลุ่มเป้าหมาย เช่น เด็กวัยรุ่น ครู อาจารย์ ปัญญาชน หรือผู้ใหญ่อายุ 30 ปีขึ้นไป การวิเคราะห์ผู้รับ สารเป็นหลักการสำคัญ ผู้ผลิตหรือผู้ส่งสารจะต้องระบุผู้รับสารกลุ่มเป้าหมายให้ชัดเจน

2.3 WHAT เรื่อง/เนื้อหาอะไร เมื่อรู้กลุ่มผู้รับสารที่เป็นเป้าหมายแน่นอนแล้ว ก็ตั้ง กำหนดเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ และที่สำคัญสื่อที่เราส่งไปต้องอยู่ใน ความสนใจ เช่นสื่อที่พยายามสร้างความเข้าใจกับคนดู ให้แง่คิด ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย ย่อม ได้รับความนิยมนมากกว่าสิ่งที่สร้างความสับสน

2.4 HOW ใช้สื่ออะไร/นำเสนออย่างไรและนอกจากนั้นจะต้องคำนึงถึงว่าจะต้อง เลือกใช้สื่อประเภทใดจึงจะได้รับประสิทธิผลสูงสุด เช่น สื่อสไลด์คงไม่เหมาะถ้าเป้าหมายคือกลุ่มเด็ก ผู้ผลิตต้องมีความเข้าใจธรรมชาติของสื่อแต่ละชนิด และเลือกใช้ให้เหมาะกับภาระหน้าที่ตั้งนั้น ถ้า ผู้ผลิตวิเคราะห์จำแนกคำถามทั้ง 4 ข้อ จนได้คำตอบที่แน่ชัดแล้วผู้ผลิตก็จะมี ความมั่นใจว่าตนมี มวลเหตุจูงใจ (Motivation) เพียงพอที่จะผลิตสื่อ

นอกจากนี้ระบบการผลิตสื่อการสอนมีองค์ประกอบ 4 องค์ประกอบ คือ ยูพเรศ หอมยา (2542: 20)

1. การจัดเตรียมทรัพยากรและการวางแผนการผลิต
2. การดำเนินการผลิต
3. การใช้สื่อการสอน
4. การประเมินผลย้อนกลับเพื่อปรับปรุง

2. ขั้นตอนการกำหนดวัตถุประสงค์ (State Objectives)

กิดานันท์ มลิทอง (2548: 117-118) กล่าวว่าวัตถุประสงค์เป็นสิ่งที่ตั้งขึ้นเพื่อคาดหวังว่าผู้เรียนจะสามารถบรรลุถึงสิ่งใดหรือมีความสามารถใหม่อะไรบางอย่างในการเรียนนั้น การตั้งหรือกำหนดวัตถุประสงค์ในการเรียนการสอนนี้เพื่อ

1. จะได้ทราบว่า การเรียนการสอนนั้นมีวัตถุประสงค์อะไร เพื่อสะดวกในการเลือกสื่อและวิธีการให้ถูกต้อง วัตถุประสงค์นี้จะช่วยผู้สอนในการจัดลำดับกิจกรรมการเรียนและสร้างสิ่งแวดล้อมหรือประสบการณ์การเรียนรู้ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์นั้น

2. ช่วยในการประเมินผู้เรียนได้อย่างถูกต้อง เพราะผู้สอนจะไม่ทราบเลยว่าผู้เรียนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ถ้าไม่มีการกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ก่อน

3. ช่วยให้ผู้เรียนทราบว่าเมื่อเรียนบทเรียนนั้นแล้วจะสามารถเรียนรู้หรือทำอะไรได้บ้าง

การกำหนดวัตถุประสงค์ประกอบด้วย

1. การกระทำ (Performance) เป็นสิ่งที่คาดหวังว่าผู้เรียนจะสามารถทำอะไรได้บ้างหลังจากการเรียนแล้ว ซึ่งการกระทำนั้นต้องเป็นสิ่งที่สังเกตเห็นได้

2. เงื่อนไข (Conditions) เป็นข้อจำกัดหรือเงื่อนไขที่รวมอยู่ภายใต้การกระทำนั้น

3. เกณฑ์ (Criteria) เป็นการตัดสินการกระทำนั้นว่าเป็นไปตามที่กำหนดไว้หรือไม่

เมื่อกำหนดวัตถุประสงค์แล้ว ควรมีการแบ่งประเภทหรือระดับของขอบเขตการเรียนรู้ ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์หรือแนวทางในการตัดสินว่า การเรียนรู้จะครอบคลุมทั้งของทักษะหรือพฤติกรรมอะไรบ้างจึงต้องมีการกำหนดเป็น “วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม” ได้แก่

1. พุทธิพิสัย เป็นวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เพื่อวัดการเรียนรู้ของผู้เรียนเกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจ สติปัญญา และการพัฒนา เป็นต้น

2. จิตพิสัย เป็นวัตถุประสงค์ทางด้านความคิด ทักษะคิด ความรู้สึก ค่านิยมและการเสริมสร้างทางปัญญา

3. ทักษะพิสัย เป็นวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวกับการกระทำ การแสดงออก หรือการปฏิบัติระดับการเรียนรู้ทางพุทธิพิสัย

ระดับการเรียนรู้ประเภทนี้ เริ่มจากสิ่งที่ย่างไปยังสิ่งที่ยาก ดังนี้

1. ความรู้ (Knowledge) ได้แก่ การระลึกได้ การจดจำ ค่านิยม การสังเกต และการคิดทบทวน

2. ความเข้าใจ (Comprehension) ได้แก่ การแปลความหมาย การตีความ การเรียบเรียง การสรุป การพยากรณ์จากข้อมูลที่มีอยู่

3. การนำไปใช้ (Application) ได้แก่ การใช้ความคิดและความรู้ต่าง ๆ

4. การสร้างสรรค์ (Creation) ได้แก่ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการประเมินข้อมูลที่ได้รับมาจนเกิดความคิดสร้างสรรค์

การประเมินไม่ใช่ขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการเรียนการสอน หากแต่เป็นจุดเริ่มต้นที่ต่อเนื่องกันไปตลอดกระบวนการในการใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีระบบด้วยการปรับปรุงแก้ไขให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

ระดับการเรียนรู้ด้านจิตพิสัย การเรียนรู้ด้านนี้ แบ่งตามความเปลี่ยนแปลงความรู้สึกภายใน เช่น เจตคติ ค่านิยมและอื่น ๆ ของแต่ละบุคคล การเรียนรู้ด้านจิตพิสัยแบ่งออกได้ดังนี้

1. การรับ เป็นการตื่นตัวและยินดี ตลอดจนมีความสนใจต่อสิ่งเร้าต่าง ๆ
2. การตอบสนอง หมายถึง การมีส่วนร่วมและตอบสนองต่อสิ่งเร้า
3. การเห็นคุณค่า เป็นการแสดงออกถึงเจตคติและความสนใจด้วยตนเอง
4. การบอกคุณลักษณะ (Characterization) เป็นการแสดงออกถึงวิถี

การดำรงชีวิตอันขึ้นอยู่กับค่านิยมและระบบค่านิยมของสังคม

ระดับการเรียนรู้ด้านทักษะพิสัย การเรียนรู้ด้านทักษะนี้ พิจารณาจากความสัมพันธ์ในการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย ซึ่งแบ่งออกได้ ดังนี้ 1) การเลียนแบบ 2) การกระทำด้วยตนเอง 3) ความถูกต้อง การกระทำที่ถูกต้อง และ 4) การแสดงออกเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติจากการรวมทักษะหลาย ๆ ด้านอย่างมีประสิทธิภาพ

3. ขั้นตอนการเลือกตัดแปลงหรือออกแบบสื่อใหม่ (Select, Modify, or Design Materials)

กิดานันท์ มลิทอง (2548: 118) การที่จะมีสื่อ วัสดุที่เหมาะสมในการเรียนการสอนสามารถทำได้ 3 วิธีคือ

1. เลือกจากสื่อที่มีอยู่แล้ว ส่วนใหญ่ในสถาบันการศึกษามักจะมีทรัพยากรที่สามารถใช้เป็สื่อได้อยู่แล้ว ดังนั้นสิ่งที่ผู้สอนต้องกระทำคือ ตรวจสอบว่ามีสิ่งใดที่จะใช้เป็สื่อได้บ้าง โดยเลือกให้ตรงกับลักษณะผู้เรียนและวัตถุประสงค์ของการเรียน เช่น สื่อที่มีอยู่มีเนื้อหาข้อมูลและกิจกรรมที่ตรงกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ และการเลือกสื่อที่นั้นย่อมขึ้นอยู่กับวิธีการสอนในบทเรียนและข้อจำกัดของสถานการณ์การเรียนการสอนด้วย

2. ดัดแปลงสื่อที่มีอยู่แล้วให้ใช้ได้ดีและเหมาะสมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับเวลาและงบประมาณในการดัดแปลงสื่อที่นั้นด้วย เช่น มีภาพยนตร์เสียงในฟิล์มเป็นภาษาอังกฤษ ถ้ามีการแปลเป็นภาษาไทยแล้วบันทึกเสียงลงใหม่เพื่อให้ผู้เรียนชมและฟังเข้าใจง่ายขึ้น จะคุ้มกับเวลาและการลงทุนหรือไม่เป็นต้น

3. การออกแบบสื่อใหม่ ในกรณีที่ไม่มีสื่อเดิมอยู่หรือสื่อที่มีอยู่แล้วไม่สามารถนำมาดัดแปลงให้ใช้ได้ตามที่ต้องการ ผู้สอนย่อมต้องมีการออกแบบและจัดทำสื่อใหม่ซึ่งต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น ให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการเรียนและลักษณะของผู้เรียน มีงบประมาณในการจัดทำเพียงพอหรือไม่มีเครื่องมือและผู้ชำนาญในการจัดทำสื่อหรือไม่ เป็นต้น

จรรยา เหนียนเฉลย (2546 :18 – 19) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการเลือกสื่อการสอน ประกอบการสอน ดังนี้

1. ความเหมาะสม สื่อที่จะใช้นั้นเหมาะสมกับเนื้อหา และวัตถุประสงค์ของการสอนหรือไม่
2. ความถูกต้อง สื่อที่จะใช้ช่วยให้นักเรียนได้ข้อสรุปที่ถูกต้องหรือไม่ในเนื้อหา
3. ความเข้าใจ สื่อที่ใช้นั้นช่วยให้นักเรียนรู้จักคิดอย่างมีเหตุผลและให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่นักเรียนหรือไม่
4. ประสิทธิภาพที่ได้รับ สื่อที่จะใช้นั้นช่วยเพิ่มพูนประสบการณ์แก่นักเรียนหรือไม่
5. เหมาะสมกับวัย ระดับชั้น จำนวนผู้เรียนความสามารถ ความสนใจรวมทั้งทักษะและรูปแบบการเรียนรู้ของนักเรียนหรือไม่
6. เหมาะสมกับทัศนคติและทักษะของครูผู้สอนหรือไม่
7. ใช้การได้ดีในแง่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนรู้ได้ดีหรือไม่
8. คำนึงกับราคา และการลงทุนในการผลิตและการนำมาใช้
9. สื่อที่ใช้นั้นช่วยให้นักเรียนร่วมกิจกรรมตามที่ครูต้องการหรือไม่
10. ระยะเวลาในการเสนอสื่อการสอนนั้นเหมาะสมหรือไม่
11. สื่อที่ใช้นั้นช่วยเสนอแนะกิจกรรมอื่น ๆ ที่นักเรียนอาจปฏิบัติเพิ่มเติมได้หรือไม่
12. มีสิ่งอำนวยความสะดวกในการใช้สื่อที่แค่นั้น อาทิเช่น สถานที่ แสงสว่าง สิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ

ซูกรี วงศ์รัตนะ (2544: 60) ได้กล่าวถึงการเลือกสื่อการสอนที่ดีโดยพิจารณา ดังนี้

1. เป็นสื่อการสอนที่ตรงกับความต้องการและความจำเป็นเพื่อแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาการเรียนรู้แก่นักเรียนในห้องเรียน คือมุ่งปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างในการจัดการเรียนรู้ตามที่ครูต้องการ
2. มีความน่าเชื่อถือและมีความเป็นไปได้สูงที่จะสามารถแก้ปัญหาและพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียนที่ครูต้องการแก้ปัญหาหรือพัฒนา
3. เป็นสื่อการสอนที่มีแนวคิดหรือหลักการทางวิชาการรองรับจนน่าเชื่อถือว่าจะสามารถแก้ปัญหาหรือพัฒนาการเรียนรู้แก่ผู้เรียนได้จริง
4. สามารถนำไปใช้ในห้องเรียนได้จริง ใช้ได้ง่ายสะดวกต่อการใช้และการพัฒนาสื่อการสอน
5. มีผลพิสูจน์เชิงประจักษ์ว่าได้ใช้ในสถานการณ์จริง แล้วสามารถแก้ปัญหาหรือพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนรู้ได้อย่างน่าพึงพอใจ โดยมีหลักฐานที่ได้จากการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบและเสนอรายงานอย่างชัดเจน

4. ขั้นการใช้สื่อการสอน (Utilize Materials)

เมื่อสามารถเลือกใช้สื่อการสอนเพื่อนำมาสอนในแต่ละเนื้อหาได้แล้ว ก็นำสื่อดังกล่าวไปดำเนินการสอนในชั้นเรียน ซึ่งการใช้สื่อการสอนนั้นไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวว่าจะใช้สื่อไหนเมื่อใด อย่างไร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อหาที่เราจะสอนแต่เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนบรรลุตามเป้าหมายแต่ละครั้ง ผู้สอนจึงต้องมีหลักในการใช้สื่อการสอนตามลำดับขั้นดังนี้

จรรยา เหนียนเฉลย (2546: 19-22) ได้กล่าวถึงการใช้สื่อการสอนว่าการใช้สื่อการสอนให้ได้ผลสมบูรณ์ที่สุดนั้น ต้องมีการวางแผนตามลำดับขั้นดังนี้

1. การเตรียมการก่อนการใช้สื่อการสอน ซึ่งมีสิ่งที่ต้องเตรียมดังนี้

1.1 การเตรียมตัวผู้สอนจุดเริ่มต้นของการใช้สื่อในห้องเรียนก็คือความพร้อมของครู เพราะครูคือผู้ตัดสินใจขั้นสุดท้ายในการจัดประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมหลาย ๆ รูปแบบให้แก่ผู้เรียน ดังนั้นครูควรมีทักษะในการเลือกสื่อที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการเรียนการสอน และครูจะต้อง

1.1.1 พิจารณาคคุณค่าและวัตถุประสงค์ของบทเรียนที่จะสอน

1.1.2 พิจารณาสິงที่จะเป็นปัญหาในการสอน

1.1.3 พิจารณาความต้องการและความสนใจของผู้เรียน

1.1.4 เลือกหา หรือทำสื่อการสอน ซึ่งจะทำการแก้ปัญหาการเรียนในชั้น

เรียนได้

1.1.5 พิจารณาถึงวิธีที่จะใช้สื่อการสอนนั้นให้เป็นผลดีที่สุด

1.1.6 ตระเตรียมและได้ทดลองเป็นอย่างดีก่อนใช้ในห้อง

1.2 การเตรียมชั้นเรียน

1.2.1 เตรียมเครื่องอำนวยความสะดวก ที่จะต้องใช้เครื่องอำนวยความสะดวก ที่จะต้องใช้ร่วมกับสื่อการสอนที่เลือกไว้ เช่น สายไฟ หม้อแปลง โต๊ะสาธิต เป็นต้น

1.2.2 เตรียมจัดที่นั่ง ที่ตั้งอุปกรณ์ การระบายอากาศ จัดตั้งเครื่องมือจัดการควบคุมเสียง แสงสว่างให้มีระดับที่ได้ยิน และเห็นโดยทั่วกัน

1.3 การเตรียมผู้เรียน

1.3.1 อธิบายให้ผู้เรียนทราบล่วงหน้าว่าจะใช้สื่ออะไร สอนอะไร เพื่ออะไร เมื่อไร

1.3.2 อธิบายให้ผู้เรียนทราบล่วงหน้าว่า จะต้องมีส่วนร่วมในการใช้อุปกรณ์อย่างไรบ้าง เช่น คอยสังเกต หรือฟังตรงที่สำคัญ การหาคำตอบ และคำศัพท์ใหม่ ซึ่งครูบอกหรือเขียนให้ทราบล่วงหน้า

1.3.3 อธิบายให้ผู้เรียนเข้าใจว่า กิจกรรมที่จะต้องปฏิบัติหลังจากการใช้สื่อการสอนประกอบการสอนแล้วจะมีอะไรอีกบ้าง

1.4 การใช้สื่อการสอนที่เตรียมไว้

1.4.1 การนำสื่อการสอนออกใช้ตามที่กำหนดในแผนการสอน โดยให้ผู้เรียนได้เห็นได้ยิน และมีกิจกรรมร่วมด้วยอย่างทั่วถึงกัน

1.4.2 ใช้สื่อการสอนให้อยู่ภายใต้เวลาที่กำหนด

1.4.3 คอยสังเกตปฏิกิริยาของผู้เรียน

1.5 สรุปผลการใช้

1.5.1 อธิบายถึงสื่อการสอนที่ได้ใช้ไปแล้วโดยละเอียด

1.5.2 ตั้งคำถามสรุปเรื่องเป็นตอน ๆ ไป

1.5.3 อธิบายถึงสิ่งที่ผู้เรียนยังสงสัยหรือไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง

1.5.4 ทดสอบความเข้าใจถ้าเห็นสมควร

1.6 การจัดกิจกรรมต่อเนื่องหาวิธีการให้ผู้เรียนได้ใช้ความรู้ ความเข้าใจ จากสิ่งที่ได้เรียนไปนั้น การกำหนดกิจกรรมต่อเนื่องให้ผู้เรียนทำหลังจากใช้สื่อการสอนเสร็จแล้ว เช่น อภิปรายการค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติม การรายงาน การตอบคำถาม การศึกษานอกสถานที่ เป็นต้น

2. ขั้นตอนการใช้สื่อการสอน

กิดานันท์ มลิทอง (2543: 104) ได้กล่าวว่า การใช้สื่อการสอนนั้นอาจจะใช้ เฉพาะขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งของการสอน หรือจะใช้ในทุกขั้นตอนก็ได้ดังนี้

2.1 ชี้นำเข้าสู่บทเรียน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจในเนื้อหาที่กำลัง จะเรียนนั้น สื่อที่ใช้ในขั้นนี้จึงเป็นสื่อที่แสดงเนื้อหากว้าง ๆ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียน ในครั้งก่อน ยังมีสื่อเน้นเนื้อหาที่เจาะลึกอย่างแท้จริง อาจเป็นสื่อที่เป็นแนวปัญหาหรือเพื่อให้ผู้เรียน คิด และควรเป็นสื่อที่ง่ายต่อการนำเสนอในระยะเวลาอันสั้น เช่น ภาพ บัตรคำ หรือบัตรปัญหา

2.2 ขั้นดำเนินการสอนหรือประกอบกิจกรรมการสอน เป็นขั้นสำคัญในการ เรียนการสอนเพราะเป็นขั้นที่จะให้ความรู้เนื้อหาอย่างละเอียดเพื่อสนองวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ผู้สอน ต้องเลือกสื่อให้ตรงกับเนื้อหาและวิธีการสอนหรืออาจจะใช้สื่อหลายแบบก็ได้ ต้องมีการจัดลำดับ ขั้นตอนการใช้สื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับกิจกรรมการเรียน การใช้สื่อในขั้นนี้จะต้องเป็นสื่อที่ สนองความรู้อย่างละเอียดถูกต้องและชัดเจนแก่ผู้เรียน เช่น สไลด์ แผ่นโปร่งใส แผนภูมิ วีดิทัศน์ เทป เรียน หรือชุดการเรียน เป็นต้น

2.3 ขั้นสรุปการเรียนรู้ เป็นขั้นของการเรียนการสอนเพื่อการย้ำเนื้อหาบทเรียน ให้ผู้เรียนมีความเข้าใจที่ถูกต้องและตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วย ขั้นสรุปนี้ควรใช้เวลาเพียง สั้น ๆ เช่นเดียวกับขั้นนำ สื่อที่ใช้สรุปจึงควรครอบคลุมเนื้อหาสำคัญทั้งหมดโดยย่อและใช้เวลาน้อย เช่น แผนภูมิ แผ่นโปร่งใส เป็นต้น

2.4 ขั้นประเมินผู้เรียน เป็นการทดสอบว่าผู้เรียนสามารถเรียนรู้หรือเข้าใจใน สิ่งที่เรียนไปถูกต้องมากน้อยเพียงใด และบรรลุตามวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่ตั้งไว้หรือไม่ สื่อในขั้น การประเมินนี้มักจะเป็นคำถามจากเนื้อหาบทเรียนโดยอาจมีภาพประกอบด้วยก็ได้อาจนำบัตรคำ หรือสื่อต่าง ๆ ที่ใช้ในขั้นกิจกรรมการเรียนมาถามอีกครั้ง และอาจเป็นการทดสอบโดยการปฏิบัติจาก สื่อหรือการกระทำของผู้เรียนเพื่อทดสอบดูว่าผู้เรียนมีทักษะจากการฝึกปฏิบัติอย่างถูกต้องครบถ้วน หรือไม่

5. ขั้นตอนการกำหนดการตอบสนองของผู้เรียน (Require Learner Response)

กิดานันท์ มลิทอง (2548: 119) การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียน และเปิดโอกาสให้มีการตอบสนองนั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ซึ่งผู้เรียนจะมีการตอบสนองหรือไม่และมากน้อยเพียงใด ขึ้นกับสื่อที่นำมาใช้สื่อบางชนิดเมื่อใช้แล้วจะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมมากกว่าชนิดอื่น เช่นการให้อ่านข้อความในหนังสือหรือดูรูปจะทำให้ผู้เรียนมีการอภิปรายจากสิ่งที่อ่านหรือเห็น ผู้เรียนย่อมเกิดการตอบสนองเกิดขึ้นได้ทันที และง่ายกว่าการให้ดูภาพยนตร์ ทั้งนี้เพราะการดูภาพยนตร์ถ้าจะดูให้รู้เรื่องจริง ๆ แล้วควรจะต้องดูให้จบเรื่องเสียก่อนแล้วจึงอภิปรายกัน ซึ่งจะดีกว่าหยุดดูทีละตอนแล้วอภิปรายเพราะจะทำให้มีการขัดจังหวะเกิดความไม่ต่อเนื่องในการดูจะทำให้ไม่เข้าใจหรือจับใจความของเรื่องไม่ได้นอกจากนี้ผู้เรียนสามารถมีการตอบสนองโดยเปิดเผย (Overt Response) โดยการพูดออกมาหรือเขียนและตอบสนองภายในตัวผู้เรียน (Covert Response) โดยการท่องจำหรือคิดในใจ เมื่อผู้เรียนมีการตอบสนองแล้วผู้สอนควรให้การเสริมแรงทันที เพื่อให้ผู้เรียนทราบว่าตนมีความเข้าใจและเกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้องหรือไม่ การเรียนการสอนโดยการให้ทำแบบฝึกหัดการตอบคำถามการอภิปราย หรือการใช้บทเรียนแบบโปรแกรม จะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีการตอบสนองและได้รับการเสริมแรงระหว่างการเรียนได้อย่างดี

ชูศรี วงศ์รัตน์ (2544: 62) ได้กล่าวถึงพฤติกรรมที่เหมาะสมหรือถูกต้องจะทำให้ผู้เรียนมีการตอบสนองหรือต้องการทำสิ่งนั้นอีกคือ

1. การเสริมแรงทางบวก ควรนำมาสร้างสื่อการสอนที่ออกแบบให้ผู้เรียนได้ทราบผลการปฏิบัติทันทีหรือออกแบบให้มีการเสริมแรงแก่ผู้เรียนที่แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมหรือถูกต้อง เพื่อจูงใจให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมที่ถูกต้องอีก หรือเกิดกำลังใจในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนจบ เช่นบทเรียนโปรแกรม บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน แบบฝึกหัดทักษะที่ผู้เรียนสามารถตรวจคำตอบได้ด้วยตนเองทันที เป็นต้น

2. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เรียนตามความสามารถของตนเอง ซึ่งแต่ละคนมีความสามารถแตกต่างกัน จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจและมีแรงจูงใจที่จะเรียน ส่งผลให้เกิดการตอบสนองได้ดีจากหลักการเรียนรู้นี้ สามารถนำมาออกแบบการเรียนรู้เป็นสื่อการสอนด้านเทคนิควิธีการและสื่อการเรียนรู้ได้หลายวิธี เช่น หลักการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences) ของโฮเวิร์ด การ์ดเนอร์ ที่จำแนกความสามารถของบุคคลเป็นอย่างน้อย 8 ด้านคือ

- 2.1 ความสามารถด้านการใช้ภาษาทั้งการพูดและเขียน
- 2.2 ความสามารถในการใช้เหตุผล เช่น ตรรกศาสตร์ และคณิตศาสตร์
- 2.3 ความสามารถทางภาพมิติ
- 2.4 ความสามารถทางกล้ามเนื้อและการเคลื่อนไหวร่างกาย
- 2.5 ความสามารถด้านดนตรี
- 2.6 ความสามารถด้านสังคมศึกษาหรือการเข้าใจบุคคลอื่น
- 2.7 ความสามารถในการเข้าใจตนเอง
- 2.8 ความสามารถในการเข้าใจธรรมชาติ

ซึ่งจากแนวคิดทฤษฎีพุทปัญญาสามารถนำมาจัดเป็นกิจกรรมหรือวิธีการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนตามความสามารถและเต็มตามศักยภาพให้เหมาะสมกับผู้เรียนตามความสามารถของตนเอง

6. ขั้นตอนการประเมินผล (Evaluation)

กิดานันท์ มลิทอง (2548: 119-120) กล่าวว่า การประเมินผล (Evaluation) สามารถกระทำได้ 3 ลักษณะคือ

1. การประเมินผลกระบวนการสอน เพื่อเป็นการประเมินว่าสามารถบรรลุได้ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ ทั้งในด้านผู้สอน สื่อการสอน และวิธีสอน โดยในการประเมินสามารถทำได้ทั้งในระยะก่อน ระหว่าง และหลังการสอน

2. การประเมินความสำเร็จของผู้เรียน ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ว่ามีเกณฑ์เท่าใด การวัดผลอาจทำได้ด้วยการทดสอบ การสังเกต การสอบปากเปล่า หรือดูจากผลงานของผู้เรียน สิ่งสำคัญที่จะทราบได้ว่าผู้เรียนมีสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนมากน้อยเท่าใด คือสังเกตจากการปฏิบัติและการแสดงออกของผู้เรียนนั้น

3. การประเมินสื่อและวิธีการสอน โดยการให้ผู้เรียนมีการอภิปรายและวิจารณ์การใช้สื่อและเทคนิควิธีการสอนว่าเหมาะสมมากน้อยเพียงใด

ศรายุทธ วงศ์ฮาด (มปป. อ้างถึงใน ฮาसानะ จิเหม, 2557: 87-89) ในการประเมินสื่ออาจทำได้โดยการสังเกตพฤติกรรมกรรมการเรียน การวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียน การอภิปรายระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนเกี่ยวกับสื่อการเรียนการสอนก็เป็นแนวทางหนึ่งในการประเมินสื่อ ทั้งนี้ผู้ประเมินควรมีแบบประเมินเพื่อช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลนำมาวิเคราะห์ผลการประเมิน การประเมินที่นิยมมี 5 วิธี คือ

1. การประเมินโดยผู้สอน ผู้ที่ควรจะได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ประเมินสื่อการสอนควรเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการใช้สื่อการสอนมาเป็นอย่างดีผู้สอนที่มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับสื่อและวิธีการสอนอาจจัดเป็นผู้ชำนาญได้

2. การประเมินโดยผู้ชำนาญ ผู้ชำนาญในที่นี้ หมายถึง ผู้ชำนาญด้านสื่อการเรียนการสอนและมีประสบการณ์ด้านการประเมินด้วย ดังนั้น ผู้ชำนาญ อาจเป็นผู้สอน เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่สอนในสาขาวิชาสื่อและเทคโนโลยีทางการศึกษา รวมทั้งอาจารย์ด้านการวัดผลและการประเมินผลที่มีความรู้ความสามารถด้านสื่อการเรียนการสอน เป็นต้น

3. การประเมินโดยคณะกรรมการเฉพาะกิจ เพื่อประเมินสื่อการสอนเป็นกลุ่มบุคคลที่หน่วยงานต่าง ๆ ตั้งขึ้นมาประเมินสื่อ ลักษณะของกรรมการชุดนี้คล้ายคลึงกับกรรมการตรวจรับวัสดุครุภัณฑ์ซึ่งจะมุ่งประเมินเฉพาะในด้านกายภาพที่กำหนดขึ้นมาก่อนการจัดซื้อแต่กรรมการประเมินสื่อจะประเมินคุณลักษณะประสิทธิภาพการใช้และคุณลักษณะด้านอื่น ๆ ของสื่อการเรียนการสอนด้วย

4. การประเมินโดยผู้เรียน ผู้เรียนเป็นผู้รับรู้และเรียนรู้จากสื่อ ดังนั้น การให้ผู้เรียนได้มีโอกาสประเมินสื่อ จึงช่วยให้ได้ข้อคิดในการปรับปรุงสื่ออย่างเหมาะสมกับผู้เรียน การประเมินสื่อโดยผู้เรียนควรจัดทำขึ้นทันที เมื่อใช้สื่อแล้ว และให้ประเมินเฉพาะตัวสื่อ ไม่ให้เอาวิธีสอนของผู้สอนเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม การประเมินสื่อโดยผู้เรียนอาจมีปัญหาอยู่บ้าง ในแง่

ผู้เรียนอาจมีประสบการณ์น้อย ผู้สอนควรชี้แจงเกณฑ์หรือหัวข้อการประเมินให้ผู้เรียนเข้าใจก่อนที่จะประเมิน

5. การประเมินประสิทธิภาพของสื่อ การประเมินสื่ออีกวิธีหนึ่ง เป็นการประเมินประสิทธิภาพของสื่อ สื่อที่จะต้องได้รับการประเมินประสิทธิภาพ ส่วนใหญ่จะเป็นสื่อที่ผลิตขึ้นมาตามหลักการของการสอนแบบโปรแกรม เช่นบทเรียนโปรแกรมชุดการสอน โมดูลและสไลด์ทัศนูปกรณ์ โปรแกรม เป็นต้น การประเมินสื่อโดยวิธีนี้ จะคำนึงถึงจุดมุ่งหมายของสื่อการเรียนการสอน และวัดผลสัมฤทธิ์ทางการของผู้เรียน ภายหลังจากที่เรียนจากสื่อชิ้นนั้นแล้ว วิธีประเมินประสิทธิภาพสื่อ ทำได้ 2 วิธีคือ

5.1 ประเมินโดยอาศัยเกณฑ์ เช่น การประเมินประสิทธิภาพของบทเรียนโปรแกรมโปรแกรม จะเอาเกณฑ์มาตรฐาน (90/90 Standard) โดย 90 ตัวแรก หมายถึงคะแนนรวมของผลการสอบของผู้เรียนทั้งหมดที่ตอบถูก โดยนำมารวมกันเข้าแล้วคิดเป็นร้อยละ ได้ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90 และตัวหลัง หมายถึง ข้อสอบแต่ละข้อมีผู้เรียนทำถูกไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90 ถ้าข้อใดมีผู้เรียนทำได้ต่ำกว่าร้อยละ 90 ต้องปรับปรุงแก้ไขบทเรียนโปรแกรมนั้น แล้วทำการทดลองซ้ำอีกจนกว่าจะได้คะแนนถึงเกณฑ์มาตรฐาน 90/90 สำหรับการประเมินชุดการสอนนั้น เป็นการตรวจสอบหรือประเมินประสิทธิภาพของชุดการสอนที่นิยมประเมินจะเป็นชุดการสอนสำหรับกลุ่มกิจกรรม หรือชุดการสอนที่ใช้ศูนย์การเรียน โดยใช้เกณฑ์มาตรฐาน 90/90 เป็นเกณฑ์ประเมินสำหรับเนื้อหาประเภทความรู้ ความจำและใช้เกณฑ์มาตรฐาน 80/80 สำหรับเนื้อหาที่เป็นทักษะความหมายของตัวเลขเกณฑ์มาตรฐานดังกล่าว มีความหมายดังนี้คือ 80 ตัวแรก หมายถึงค่าร้อยละของประสิทธิภาพในด้านกระบวนการของชุดการสอน ซึ่งประกอบด้วยผลของการปฏิบัติการกิจต่าง ๆ เช่น งานและแบบฝึกของผู้เรียน โดยนำคะแนนที่ได้จากการวัดผลการกิจทั้งหลาย ทั้งรายบุคคลและกลุ่มย่อยทุกชิ้นมารวมกัน แล้วคำนวณหาค่าร้อยละเฉลี่ย ส่วน 90 ตัวหลัง หมายถึงคะแนนจากการทดสอบหลังเรียน (Post-test) ของผู้เรียนทุกคน นำมาคำนวณหาค่าร้อยละเฉลี่ย ก็จะได้ค่าตัวเลขทั้งสองเพื่อนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานต่อไป

5.2 ประเมินโดยไม่ได้ตั้งเกณฑ์ไว้ล่วงหน้า เป็นการประเมินประสิทธิภาพของสื่อด้วยการเปรียบเทียบผลการสอบของผู้เรียนภายหลังจากที่เรียนจากสื่อชิ้นนั้นแล้ว (Post-test) ว่าสูงกว่า ผลสอบก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญ ก็แสดงว่า สื่อชิ้นนั้นมีประสิทธิภาพ

6. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลเพื่อการประเมินสื่อจึงทำได้หลายลักษณะ เช่น

6.1 แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน จะเป็นเครื่องมือวัดความรู้ของผู้เรียน จะเป็นเครื่องมือวัดความรู้ของผู้เรียนภายหลังการเรียนจากสื่อแล้ว

6.2 แบบทดสอบความถนัด เพื่อวัดสมรรถนะของผู้เรียนภายหลังที่เรียนจากสื่อ

6.3 แบบสอบถาม เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจ ซึ่งเครื่องมือจะประกอบด้วยข้อความหรือคำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับสื่อ หรืออาจจะมีช่องว่างให้เติมข้อความด้วยก็ได้ เครื่องมือลักษณะนี้ ใช้ประเมินได้กับทุกกลุ่ม

6.4 แบบมาตราส่วนประมาณค่า สามารถใช้ประกอบในแบบสอบถามได้ซึ่งการใช้เครื่องมือแบบมาตราส่วนประมาณค่านี้ สามารถนำไปใช้ในการรวบรวมข้อมูล เพื่อประเมินด้านเหตุการณ์ ความคิดเห็นและเจตคติของผู้เรียนได้ ซึ่งผู้ออกแบบแบบประเมินลักษณะนี้ต้องให้นิยามของศัพท์เฉพาะ หรือข้อความด้านเทคนิคที่ใช้ในการประเมินให้ชัดเจน ไม่เช่นนั้นข้อมูลที่ได้อาจผิดพลาดหรือคลาดเคลื่อนได้

6.5 แบบจัดอันดับ เป็นการพิจารณาคูณค่าของสื่อในสอนจุดมุ่งหมายหนึ่งว่าสื่อใดจะเหมาะสมที่สุด แล้วเรียงอันดับความสำคัญของสื่อ

6.6 การบันทึกแบบไดอารี่ เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งในการประเมินอาจจะบันทึกเกี่ยวกับการใช้สื่ออื่นๆ ทุกครั้งที่มีการใช้ เพื่อทราบผลการใช้สื่อในการเรียนการสอน

6.7 การสังเกต เป็นการเฝ้าดูผลที่เกิดขึ้นจากการใช้สื่อในการเรียนการสอน ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการใช้

6.8 การสัมภาษณ์ เป็นการซักถามและพูดคุยกับทั้งผู้ผลิต ผู้ใช้และผู้เรียนเกี่ยวกับสื่อหนึ่งเพื่อนำข้อมูลมาประกอบพิจารณา ในการประเมินสื่อ ลักษณะของเครื่องมือการเรียนการสอน นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ยังมีเครื่องมือวิจัยอีกหลายลักษณะที่นำมาประยุกต์ในการออกแบบเครื่องมือการเรียนการสอนได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายและวิธีการประเมิน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการประเมินมีหลายรูปแบบและหลายวิธี นอกจากนั้น การประเมินยังมีความมุ่งหมายเพื่อการปรับปรุงให้ดีขึ้น ไม่ใช่เป็นการตรวจสอบเท่านั้น ดังนั้นเครื่องมือและเทคนิคการรวบรวมข้อมูลจึงมักใช้หลาย ๆ รูปแบบคละกันและจัดให้มีการประเมินอย่างต่อเนื่อง

จากแนวคิดกระบวนการใช้สื่อการสอน สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. ขั้นการวางแผนและผลิตสื่อการสอน สรุปได้ว่า ด้านการเตรียมการผลิตสื่อการสอนเพื่อให้บรรลุตามจุดประสงค์การเรียนรู้ ผู้ผลิตสื่อการสอนจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละคน เช่น ความรู้พื้นฐาน ทักษะ ทศนคติ ที่เกี่ยวข้องกับวิชาที่จะเรียน ส่วนด้านการผลิตสื่อการสอนผู้ผลิตต้องทราบถึงลักษณะเฉพาะของสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อการสอนมีจุดประสงค์เพื่ออะไร ผลิตสื่อนี้เพื่อใคร กำหนดเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ที่ได้ตั้งไว้ มีแนวทางในการนำเสนอสื่อการสอนอย่างไรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

2. ขั้นกำหนดวัตถุประสงค์ในการผลิตสื่อการสอน สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ คือความคาดหวังของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนในด้านความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ประสบการณ์ การนำไปใช้ ทั้งนี้ผู้สอนต้องคำนึงถึงเงื่อนไข และข้อจำกัดต่าง ๆ ของผู้เรียน เช่น ระดับวัย ระดับสติปัญญา สภาพแวดล้อม สถานะทางสังคม ดังนั้นผู้ผลิตสื่อการสอนต้องวิเคราะห์ และกำหนดวัตถุประสงค์ที่เหมาะสม

3. ขั้นการเลือกตัดแปลงหรือออกแบบสื่อใหม่ สรุปได้ว่า การผลิตสื่อการสอนที่เหมาะสมนั้นสามารถทำได้ 3 วิธีคือ 1) เลือกจากสื่อที่มีอยู่แล้วซึ่งจะต้องตรงกับลักษณะผู้เรียนและจุดประสงค์การเรียนรู้ของวิชาที่สอน 2) ตัดแปลงสื่อที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยการศึกษาข้อจำกัดของสื่ออื่นๆ แล้วกำหนดวิธีการผลิตสื่อใหม่ และต้องคำนึงความเหมาะสมของสื่อการสอนที่มีต่อผู้เรียนด้วย และ 3) ออกแบบสื่อใหม่ให้ตรงกับจุดประสงค์การเรียนรู้ ลักษณะของผู้เรียนและงบประมาณในการจัดทำเพียงพอ

4. ขั้นตอนการใช้สื่อการสอน สรุปได้ว่า การเตรียมการก่อนนำสื่อไปปฏิบัติการสอน สิ่งที่สำคัญผู้สอนต้องเตรียมตัวเอง เข้าใจจุดประสงค์การเรียนรู้ของเนื้อหาที่สอนอย่างชัดเจน เข้าใจวัตถุประสงค์ของสื่อการสอน เตรียมห้อง อุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกหากสื่อที่จะใช้นั้นต้องใช้เครื่องร่วมด้วย เตรียมตัวผู้เรียนอธิบายให้นักเรียนทราบถึงกิจกรรมการเรียนการสอน ส่วนขั้นตอนการใช้สื่อการสอน ต้องมีการเกริ่นนำถึงบทเรียนที่จะสอนเพื่อกระตุ้นความสนใจแก่ผู้เรียน และต้องคอยชี้แจง ชี้แนะถึงประเด็นต่างที่มีความสัมพันธ์ระหว่างสื่อการสอนกับเนื้อหา สังเกต ปฏิบัติผู้เรียนระหว่างทำการสอน ตั้งประเด็นต่าง ๆ ให้ผู้เรียนได้เกิดการสนทนาโต้ตอบ ระหว่างกัน พร้อมทั้งประเมินความรู้ ความเข้าใจที่ผู้เรียนได้รับ ปรับปรุงแก้ไข เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ครั้งต่อไป

5. ขั้นตอนการกำหนดการตอบสนองของผู้เรียน สรุปได้ว่า เป็นการมีส่วนร่วมในระหว่างการจัดกิจกรรมการสอน ทั้งผู้เรียนกับผู้สอน และผู้เรียนกับผู้เรียน ทั้งในด้านเนื้อหาความรู้ ประสบการณ์ที่ได้รับ ทั้งนี้ผู้สอนควรคำนึงความสามารถของผู้เรียน ถ้าเนื้อหาที่ยากไปหรือสื่อที่เตรียมไม่เหมาะสม อาจจะทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสน ไม่ได้รับการตอบสนองจากผู้เรียน ทำสื่อการสอนที่เตรียมมาไม่มีประสิทธิผล ในระหว่างการจัดกิจกรรมการสอนผู้สอนควรส่งเสริม สนับสนุน ชี้แนะ เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงออกถึงความรู้ ความเข้าใจ โดยการใช้วิธีการประเมินผลแบบต่าง ๆ เช่น การทำแบบฝึกหัด การซักถาม หรือสังเกตพฤติกรรมที่แสดงออก ทั้งนี้จะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีการตอบสนองและได้รับการเสริมแรงระหว่างการเรียนได้อย่างดี

6. ขั้นตอนการประเมินผล สรุปได้ว่า การประเมินผลเป็นกระบวนการที่จะบ่งบอกถึงคุณภาพของการจัดกิจกรรมการสอน ความสำเร็จของผู้เรียน สื่อและวิธีการสอน ซึ่งจะประเมินโดยผู้สอนเอง ผู้ชำนาญ หัวหน้าฝ่ายวิชาการ ผู้เรียน และด้วยตัวของสื่อเอง หลักการประเมินเพื่อทราบคุณภาพของสื่อการสอนนั้นสามารถทำได้หลายวิธี เช่น ประเมินจากผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สมรรถนะของผู้เรียนภายหลังที่เรียนจากสื่อแบบสอบถามความคิดเห็นและทัศนคติที่มีต่อสื่อการสอน การสังเกต การสัมภาษณ์ ฯลฯ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ฮาसानี๊ะ จิเหม (2557: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาสภาพปัญหากระบวนการใช้สื่อการสอนอิสลามศึกษาของครูในโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดสตูล พบว่าโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า สภาพปัญหากระบวนการใช้สื่อการสอนอิสลามศึกษาอยู่ในระดับปานกลางทุกด้านเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ ด้านการประเมินผล ด้านการวางแผนและการผลิตสื่อการสอน ด้านการใช้สื่อการสอน ด้านการกำหนดจุดประสงค์ด้านการเลือกตัดแปลงหรือออกแบบสื่อใหม่และด้านการกำหนดการตอบสนองของผู้เรียน

1. ครูผู้สอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดสตูล ที่มีเพศ ระดับการศึกษาทางศาสนา และประเภทของโรงเรียนที่ต่างกัน มีสภาพปัญหากระบวนการใช้สื่อการสอนอิสลามศึกษาโดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน แต่ครูอิสลามศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดสตูลที่มีระดับการศึกษาทางสามัญที่ต่างกัน มีสภาพปัญหากระบวนการใช้สื่อการสอนอิสลามศึกษาโดยภาพรวมและด้านการใช้สื่อการสอน ด้านการกำหนดการตอบสนองของผู้เรียน ด้านการประเมินผล

แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนด้านการวางแผนและการผลิตสื่อการสอนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่สถิติ

2. ครูผู้สอนอิสลามศึกษาที่มีประสบการณ์ในการสอนที่ต่างกันมีสภาพปัญหากระบวนการใช้สื่อการสอนในภาพรวมและรายด้านไม่แตกต่างกัน ยกเว้นด้านการวางแผนและการผลิตสื่อการสอนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความสำคัญ

3. สำหรับปัญหาและข้อเสนอแนะสภาพปัญหากระบวนการใช้สื่อการสอนในรายวิชาอิสลามศึกษาของครูในโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดสตูล พบว่า ด้านการวางแผนและการผลิตสื่อการสอน ที่มีปัญหามากที่สุด คือ ขาดงบประมาณในการจัดซื้อจัดหาสื่อ ด้านการกำหนดจุดประสงค์ ที่มีปัญหามากที่สุด คือ นักเรียนไม่มีความพร้อมในเนื้อหาที่ครูสอน ด้านการดัดแปลงหรือออกแบบสื่อใหม่ ที่มีปัญหามากที่สุด คือ สื่อมีน้อยไม่หลากหลาย ด้านการใช้สื่อการสอน ที่มีปัญหามากที่สุด คือ ครูใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ไม่ชำนาญและสื่อมีไม่เพียงพอ ด้านการกำหนดการตอบสนองของผู้เรียน ที่มีปัญหามากที่สุด คือ นักเรียนสนใจเรียนในระยะเวลาสั้น ๆ ด้านการประเมินผล ที่มีปัญหามากที่สุด คือ สร้างเครื่องมือประเมินสื่อไม่ถูกต้อง สำหรับข้อเสนอแนะการใช้สื่อการสอนในรายวิชาอิสลามศึกษาในโรงเรียนของรัฐจังหวัดสตูลพบว่า ควรมีการสนับสนุนงบประมาณในผลิตสื่อการเรียนการสอน ครูผู้สอนควรมีการผลิตสื่อ หรือดัดแปลงสื่อที่มีอยู่แล้วให้ใช้ได้ครูควรดัดแปลงหรือประยุกต์สื่อที่มีอยู่ให้ทันสมัยและเหมาะสมยิ่งขึ้น สถานศึกษาและหน่วยงานต้นสังกัดควรจัดอบรมพัฒนาครูผู้สอนให้มีความทักษะในการใช้สื่อทางด้านเทคโนโลยี

มุสลิฮะฮ์ สุหลง (2557: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องการศึกษาสภาพการจัดการเรียนรู้ของโรงเรียนเอกชนระดับประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการศึกษาเอกชน อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ผลการวิจัยพบว่า ครูมีความคิดเห็นว่าควรพัฒนาด้านสื่อการเรียนรู้อะไร และด้านกิจกรรมการเรียนรู้ และควรพัฒนาการจัดการเรียนรู้โดยการ จัดเนื้อหาสาระของหลักสูตรให้มีความเหมาะสมกับผู้เรียน และสอดคล้องกับความต้องการของสังคม เน้นความสำคัญเรื่องคุณธรรม จริยธรรมให้มากขึ้น ให้มีสื่อการเรียนรู้ที่ทันสมัย มีความหลากหลายสอดคล้องกับหน่วยการเรียนรู้

อิสมาแอล หลีเส็น (2557: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องสภาพปัญหาการจัดการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในจังหวัดสตูล ผลการวิจัยพบว่า มีปัญหาด้านการจัดการเรียนการสอนและด้านสื่อการเรียนการสอนอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนอิสลามศึกษาให้มีคุณภาพ ในด้านการใช้สื่อการจัดการเรียนการสอนยังมีน้อยอยู่ ต้องเพิ่มให้มากขึ้น ให้มีการนำเสนอสื่อที่ทันสมัย เช่น สื่อมัลติมีเดีย เป็นต้น

อาหะมะ มะสะ (2554: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องสภาพการใช้หลักสูตรอิสลามศึกษาตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551ของครูผู้สอนอิสลามศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นราธิวาส เขต 3 พบว่า สภาพด้านการจัดการกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน พบว่าครูอิสลามศึกษาจะใช้วิธีการบรรยาย อธิบายเนื้อหาให้นักเรียนเป็นส่วนใหญ่ ส่วนด้านการใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้ พบว่าครูผู้สอนมีการใช้สื่อสิ่งพิมพ์เป็นส่วนใหญ่ ส่วนการใช้สื่อเทคโนโลยีนี้นั้นมีส่วนน้อย

อัสนันย์ อาลีกาแห (2553: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องปัญหาและความต้องการของครูอิสลามศึกษาในการจัดการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนของรัฐตามโครงการพัฒนาการเรียนการสอนอิสลามศึกษาระดับประถมและมัธยมศึกษาในจังหวัดปัตตานี ผลการวิจัยพบว่า ตามความเห็นของครูสอนอิสลามศึกษา ด้านสื่อการเรียนการสอนมีปัญหาอยู่ในระดับมาก ส่วนความต้องการของครูสอนอิสลามศึกษาในการจัดการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในด้านสื่อการเรียนการสอน ที่มีความต้องการมากที่สุดคือ ต้องการสื่อและนวัตกรรมที่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เพียงพอ

ซิมบรี ยีวาแต (2554: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องสภาพและปัญหาการใช้สื่อโทรทัศน์เพื่อการศึกษา ในการเรียนการสอนของครูในโรงเรียนเครือข่ายบ้านแป๊ะบุญ อำเภอบาเจาะ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานราธิวาส เขต 1 พบว่า

1. สภาพการใช้สื่อของครูผู้สอน พบว่า ครูส่วนใหญ่มีความรู้ในการใช้สื่อประเภทคอมพิวเตอร์มีประสบการณ์ในการใช้สื่อโทรทัศน์การศึกษาและสื่อวีดิทัศน์เป็นสื่อการสอน 1 – 5 ปี ความถี่ในการใช้สื่อในการสอน 1 – 2 ครั้ง ต่อสัปดาห์ ระยะเวลาในการใช้สื่อ 1 – 2 ชั่วโมงแต่ละครั้ง ซึ่งใช้รายการโทรทัศน์ทางการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมวงไกลกังวล ใช้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ใช้สอนในระดับช่วงชั้นที่ 2 ใช้ในลักษณะเป็นสื่อเสริม ร่วมกับการสอนปกติและใช้รายการสดในบางครั้งที่สามารถให้นักเรียน เรียนได้

2. ปัญหาการใช้สื่อโทรทัศน์ของครูผู้สอน

2.1 ด้านการเลือกสื่อ พบว่า สื่อโทรทัศน์การศึกษามีขั้นตอนการใช้ยุ่งยาก ซับซ้อนทำให้ครูไม่เลือกใช้ครูขาดทักษะในการเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมในแต่ละกิจกรรมการสอน ทุกครั้งที่เลือกสื่อต้องขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายที่รับผิดชอบ และโรงเรียนขาดงบประมาณในการจัดซื้อจัดหาสื่อ

2.2 ด้านการเตรียมสื่อ พบว่าโรงเรียนขาดเจ้าหน้าที่ที่จะอำนวยความสะดวกและให้บริการในการเตรียมสื่อเพื่อให้พร้อมก่อนการสอน สภาพห้องเรียนไม่เอื้อต่อการใช้สื่อประเภทโทรทัศน์การศึกษา ไม่มีห้องเฉพาะสำหรับการใช้สื่อโทรทัศน์การศึกษาประกอบการสอน พื้นที่ในห้องเรียนคับแคบเกินไปทำให้เป็นอุปสรรคในการใช้สื่อโทรทัศน์การศึกษา

2.3 ด้านวิธีการและเทคนิคการใช้สื่อ พบว่าครูส่วนใหญ่ไม่มีทักษะการใช้สื่อโทรทัศน์การศึกษาประกอบการสอน ขาดความสามารถในการแก้ไขปัญหาเบื้องต้นเกี่ยวกับสื่อและอุปกรณ์ในห้องการใช้สื่อที่มีไม่สอดคล้องกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของหลักสูตรขาดความรู้การใช้สื่อโทรทัศน์การศึกษาประกอบการสอน

2.4 ด้านประเมินผล พบว่าขาดการนำข้อบกพร่องจากการใช้สื่อโทรทัศน์การศึกษามาแก้ไขก่อนการนำไปใช้สอนในครั้งต่อไป ไม่มีการทดสอบผู้เรียนตามเกณฑ์และจุดประสงค์ที่กำหนดไว้

มาหามะ สะมาอุง (2554: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องปัญหาและความต้องการใช้สื่อการเรียนการสอนของครูโรงเรียนสังกัดเทศบาลเมืองปัตตานีผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ครูผู้ทำการสอนในโรงเรียนสังกัดเทศบาลเมืองปัตตานีแต่ละช่วงชั้น พบปัญหาได้แก่ ด้านการผลิตสื่อการเรียนการสอนและจัดหาสื่อการเรียนการสอน ขาดงบประมาณสำหรับการผลิตและการจัดหาสื่อการเรียนการสอน

2. ความต้องการพบว่าการใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทวัสดุ (Software) และประเภทอุปกรณ์ (Hardware) ครูผู้ทำการสอนในช่วงชั้นต่าง ๆ ต่างมีความต้องการด้านคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เอกสาร ตำราเรียน รูปภาพต่าง ๆ อยู่ในระดับมาก ทั้ง 2 ประเภท

3. ครูผู้ทำการสอนที่มีความรู้ความสามารถ ทางด้านสื่อการเรียนการสอนโดยตรง มีความต้องการสื่อการเรียนการสอนระดับมาก

มูฮัมมัดนาเซ สามะ (2552: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องสภาพและปัญหาการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนของรัฐที่เปิดสอนสองหลักสูตรจังหวัดยะลา ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาการจัดการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนของรัฐที่เปิดสอนสองหลักสูตร จังหวัดยะลา ปัญหาที่พบมากที่สุดคือด้านสื่อการเรียนการสอน งบประมาณมีไม่เพียงพอในการที่จะผลิตสื่อให้มีความหลากหลาย และทันสมัยจากปัญหาดังกล่าวได้รับข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขคือ ควรจัดสรรงบประมาณให้เพียงพอต่อความต้องการและมีงบให้อย่างต่อเนื่องและให้มีการอบรมการผลิตสื่อและวิธีการใช้สื่ออย่างถูกวิธี

นูรีซัน ดอเลาะ (2551: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องสภาพและปัญหาการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษ จังหวัดปัตตานี ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาการเรียนการสอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา ปัญหาที่พบมากที่สุด คือ สื่อการเรียนการสอนอิสลามศึกษามีน้อย ไม่มีความหลากหลายและขาดความทันสมัย จากปัญหาดังกล่าวได้รับข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขคือ จัดให้มีการอบรมวิทยากรอิสลามศึกษาในเรื่องการจัดทำสื่อการเรียนการสอนอิสลามศึกษา พร้อมทั้งแนะนำวิธีการใช้สื่ออย่างถูกต้อง

ซูมัยยะห์ สาและ (2551: บทคัดย่อ) ได้ทาวิจัยเรื่อง บทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังในการจัดการเรียนการสอนของวิทยากรอิสลามศึกษา ในโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดยะลา พบว่าจากข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ตามความเห็นของวิทยากรอิสลามศึกษา ดังนี้

ด้านสื่อการเรียนการสอน มีข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับบทบาทที่เป็นจริงมากที่สุด คือสื่ออิสลามศึกษามีน้อย ไม่เพียงพอต่อจำนวนนักเรียน และสื่อที่ใช้อยู่ต้องออกงบประมาณของตนเอง รองลงมาคือผลิตสื่อตามความรู้ความสามารถของตนเอง ขาดการชี้แนะ สำหรับบทบาทที่คาดหวังมากที่สุด คือ ต้องการให้เขตพื้นที่หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสนับสนุนสื่ออิสลามศึกษาให้กับโรงเรียน เช่น ภาพโปสเตอร์ บัตรคำ ซีดี ชุดการสอนเป็นต้น และรองลงมาคือต้องการให้มีการจัดอบรมการออกแบบและผลิตสื่อการเรียนการสอน

จากผลการวิจัย ประมวลได้ว่าสื่อการเรียนการสอนด้านอิสลามศึกษานั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดการเรียนการสอนให้มีคุณภาพ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาสภาพปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอน เพื่อให้เห็นถึงภาพรวมของปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอนของครูในโรงเรียนสังกัดรัฐบาลหรือโรงเรียนเอกชนเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยและเพื่อเป็นแนวทางในกาวางแผนดำเนินงาน ปรับปรุงและพัฒนาการใช้สื่อการสอนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาให้มี